

MILGRAM DENEYİ: OTORİTE VE İTAATE DAİR*

(MILGRAM EXPERIMENT ABOUT AUTHORITY AND OBEDIENCE)

Yard. Doç. Dr./Asst. Prof. Dr. Ülker Yükselbaba**

Öz

Stanley Milgram Nazi deneyiminden yola çıkıp, insanlar neden itaat eder sorusuna cevap arar. Milgram'ın aşağıda inceleyeceğimiz araştırmasında ulaştığı sonuçlar ürkütücüdür. Elinde herhangi bir zorlama gücü olmayan bir bilim insanının emirlerine insanlar, büyük oranda itaat etmişlerdir. Deneyde bu bilim adamı bir otorite figürüdür. Otorite temel olarak iki unsurun bir aradalığı ile nitelendirilebilir: Birincisi otorite sahibi; diğeri ise itaat eden kişiler. Kavramın içinde barındırdığı itaat, hukuksal düzenin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bu bağlamda grubun doğası, uyma, sosyal öğrenme, dil ve iletişim, davranış ve tutum gibi kavramlar otorite ve hukuk ile yakından ilişkilidirler. Hem otoritenin, hem de boyun eğme davranışının doğasının anlaşılması açısından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında Muzaffer Şerif'in "Grup Normunun Oluşması Deneyi", Solomon Asch'in "Uyma Deneyi" ve Stanley Milgram'ın "Otoriteye İtaat Deneyi" sosyal etki deneylerine katkıları nedeniyle önemli yer tutarlar.

Milgram deneyinin hem içeriği, hem de yöntemi çok tartışılmıştır, deyim yerindeyse bilim dünyasında bomba etkisi yaratmıştır. Bu çalışma otorite, itaat, uyum gibi sosyal psikolojinin içinde yer alan temel kavramların nasıl işlediğine dair çok somut verilere ulaşmamızı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Milgram, otorite, sosyal etki, itaat, uyma, otoriter-yen kişilik, Asch, Şerif

ABSTRACT

Stanley Milgram seeks an answer for the question of "Why do people obey?" based on the Nazi experience. The results of Milgram's research that we will analyze are frightening. Most of the people have obeyed the orders of a scientist who has no power of enforcement. In the experiment this scientist is an authority figure. Authority can basically be described as the existence of two elements: The first is the authority; and the other is the obedient. The obedience that the concept of authority implies, is very significant for understanding the legal order. In this context, concepts such as nature of the group, conformity, social learning, language and communication, behaviour and attitude are closely related to authority and law. Various studies have been carried out for unders-

* Bu makale, 27.3.2017 tarihinde Editörler Kurulu'na ulaşıp olup birinci hakem onayından 21.3.2017 tarihinde, ikinci hakem onayından 23.3.2017 tarihinde geçmiştir.

** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, ulkeryukselbaba@yahoo.com

tanding the nature of both the authority and submission. Among those studies, Muzaffer Şerif's "Emergence of the Group Norm Experiment", Solomon Asch's "Conformity Experiment" Stanley Milgram's "Obedience to Authority Experience" are very important due to their contributions to the social impact experiments.

Milgram experiment was very much debated in the sense of both its content and method. As the phrase goes, it created a bomb effect in the science world. This study allowed us to reach very tangible findings about the nature of the basic concepts of social psychology such as authority, obedience and conformity.

Keywords: Milgram, authority, social impact, obedience, conformity, authoritarian personality, Asch, Şerif

I. GİRİŞ

20. yüzyılda savaşlarda 148 milyon insanın öldüğü ve 250 milyona yakın insanın sakat kaldığı ifade edilmektedir. Soykırımlar, işkenceler, toplama kampları gerçekleşirken bu tek bir zihnin hastalıklı ürünü olarak ortaya çıkmadı; otoriteye tam itaat etmiş milyonlarca insan bu katliamlarda yer aldı. Özellikle II. Dünya Savaşı'nda Naziler'in yaptığı kitlesel kıyımlar ve başka yerlerde başka katliamlar, bilim adamlarını olanları anlamaya ve açıklamaya yönelik çalışmaya itmiştir.¹ Stanley Milgram da Nazi deneyiminden yola çıkıp, insanlar neden itaat eder sorusuna cevap arar. Milgram'ın aşağıda inceleyeceğimiz araştırmasında ulaştığı sonuçlar ürkütücüdür. Elinde herhangi bir zorlama gücü olmayan bir bilim insanının emirlerine insanlar, büyük oranda itaat etmişlerdir. Bir de bunu elinde zorlama ve başka türlü baskı araçları olan devlet ile birlikte düşündüğümüzde sonucun neler olabileceğini (ki Nazi Almanyası'nda görmüştük) hayal etmek oldukça ürperticidir.²

Milgram deneyinin temel unsurlarından biri olan ve günlük hayatımızda bizim farkında olmadan itaat ettiğimiz otoriteler birçok davranışımıza yön verir. Örneğin statüsüne bağlı olarak bir otorite figürü olan doktorun bizim üzerimizde büyük etkisi ve güvenilirliği vardır. Bu tür otoriteler karşısında normal rasyonel düşünce sürecimizi bir kenara bırakıp, kör bir şekilde otorite konumundaki kişiye inanırız ve söylediklerini soru sormaksızın yerine getiririz. Otoritenin daha fazla bildiğini veya daha deneyimli olduğunu ve bu yüzden güvenilmesi gerektiğini kabul etmişizdir.³

"Otorite" kelimesinin sözlük anlamını araştırdığımızda *Merriam-Webster* sözlüğünde "otorite"nin "düşünce, fikir ve davranışı etkileme veya yönlendirme gücü" olarak tanımlandığını görürüz. Bu gücü kullanan kişi veya kurum da otorite olarak adlandırılır.⁴ *The Free Dictionary*'de ise otorite, "Hukuku uygulama, itaate zorlama, emretme, belirleme veya yargılama gücü" olarak ifade edi-

¹ Murat Yıldız, "Sosyal Etki Süreçlerinin Tehlikeli Oyun: Dalga' Filmi Bağlamında Değerlendirilmesi", ZfWT, Cilt 8, Sayı 1, 2016, s. 42

² Charles Helm/MarioMorelli, "Stanley Milgram and the Obedience Experiment: Authority, Legitimacy and Human Action", PoliticalTheory, Cilt 7, Sayı 3, 1979, s. 321

³ Gary L. Ford/ConnieBird, Life is Sales, Kanada, 2008, s. 147

⁴ Detaylı bilgi için bkz.,<http://www.merriam-webster.com/dictionary/authority>, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 01.02.2017

lir.⁵ Günlük hayatımızı etkileyen bu güç, çeşitli alanların çalışma konusu olarak karşımıza çıkar. Ailenin, içinde bulunduğumuz küçük grupların, dinin, iş dünyasının, bürokrasinin ve hatta ulusların otoritesinden bahsedebiliriz.⁶

Otorite temel olarak iki unsurun biraradalığı ile nitelendirilebilir: Birincisi gücü kullanan yani otorite; diğeri ise güce tabi olan yani itaat eden kişiler. Kavramın içinde barındırdığı itaat, hukuksal düzenin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bu bağlamda grubun doğası, uyuma, sosyal öğrenme, dil ve iletişim, davranış ve tutum gibi kavramlar otorite ve hukuk ile yakından ilişkilidirler.⁷

Hem otoritenin, hem de boyun eğme davranışının doğasının anlaşılması açısından çeşitle çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında Muzaffer Şerif'in "*Grup Normunun Oluşması Deneyi*", Solomon Asch'in "*Uyma Deneyi*" ve Stanley Milgram'ın "*İtaat Deneyi*" sosyal etki deneylerine katkıları nedeniyle önemli yer tutarlar.⁸ Milgram deneyine ilham veren Asch'in deneyidir. Şerif'in deneyi ise Asch'in deneyine öncülük etmiştir.⁹

Otorite üzerine çalışmalar çok eskiye dayanmakla birlikte, Max Weber'in yaptığı otorite ve türleri klasik hale gelmiştir. Otoriteriyen kişilik kavramı ilk olarak Erich Fromm ve Max Horkheimer tarafından 1929-32 ve 1933-1939 yılları arasında yaptıkları "*Studies on Authority and Family*" (Aile ve Otorite Üzerine İncelemeler) başlıklı çalışma çerçevesinde büyük çaplı anketlere dayanarak incelenmiştir.¹⁰ Daha sonra 1950'de Theodor W. Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson ve R. Nevitt Sanford *The Authoritarian Personality* (Otoriteriyen Kişilik) adlı çalışmayı yayınlamışlardır.¹¹ Sanford ile de birlikte çalışan Theodor W. Adorno otoriteye itaat bağlamında "F Skalası" olarak adlandırılan Faşizm Ölçeğini ortaya koymuştur.¹² İnsanların karakter yapısındaki bazı unsurları değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada kişinin anti-demokratik

⁵ Detaylı bilgi için bkz.,<http://www.thefreedictionary.com/authority>, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 01.02.2017

⁶ **Ford/Bird**, s. 152

⁷ **M.D.A. Freeman**, "Milgram's Obedience to Authority – Some Lessons for Legal Theory," *The Liverpool Law Review*, Cilt 1, 1979, s. 45

⁸ **Yıldız**, s. 42

⁹ Ayrıca Milgram'ın bu deneyi yapmasında geçmişinin de etkili olduğunu söylemeliyiz. 1933 yılında Nazi rejimi iktidara geldiği yıl Milgram işçi sınıfından Yahudi bir ailenin oğlu olarak New York, Bronx'ta doğar. Ailesinin akrabalarının Avrupa'da olmasından dolayı Nazi Almanya'sında olanlardan dolayı endişelidirler ve küçük yaşında Milgram bu korkuyu görmüştür. Ayrıca Nazi kamplarından kurtulan akrabaları 1946 yılında Milgram ve ailesinin evinde kalmıştır. Bu aynı zamanda Nürnberg yargılamalarının başladığı döneme denk gelir. **Nestar John Charles Russell**, "Milgram's Obedience to Authority Experiment: Origins and Early Evolution," *British Journal of Social Psychology*, Sayı 50, 2011, s.142; **Veysel Batmaz**, "Sanford, Milgram, Şerif ve Asch'in Otoriteriyen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno'nun Sarkacı," *Otoriteriyen Kişilik*, İstanbul, 2006, s. 36

¹⁰ **Batmaz**, "Sanford, Milgram, Şerif ve Asch'in Otoriteriyen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno'nun Sarkacı", s. 18

¹¹ **Gareth Norris**, *The Authoritarian Personality in the 21st Century*, Doktora Tezi, 2005, s.1, <http://epublications.bond.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1028&context=theses>, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 05.02.2017

¹² **Batmaz**, "Sanford, Milgram, Şerif ve Asch'in Otoriteriyen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno'nun Sarkacı", s. 18

yönleri, azınlıklara yönelik önyargıları gibi konularda ölççekler geliştirilerek, bu konular ölçülebilir hale getirilmeye çalışılmıştır.

Otorite ve itaatin anlaşılması, çağımız koşullarında öncelikli bir sorundur. Gelinek teknolojik aşamada otoriteye itaat adına yapılacak eylemlerin sonuçları çok yıkıcı olacaktır.

II. MILGRAM DENEYİNİN YOLUNU AÇAN BAŞLICA ÇALIŞMALAR: ŞERİF'İN OTOKİNETİK DENEYİ VE ASCH'İN ÇİZGİ DENEYİ

Milgram deneyini incelemeyden önce ona öncülük eden iki deneye göz atmak yararlı olacaktır.

A. Muzaffer Şerif'in Otokinetik Deneyi

Şerif, 1935 yılında *otokinetik etki deneylerini* yaparak, normların ortaya çıkışında grup içindeki etkileşimi incelemiştir. Buna göre normlar belirsizlik durumlarında davranışa yön vermek için ortaya çıkar. Otokinetik etki karanlık bir odada sabit ve küçük bir ışığın hareket ediyormuş gibi görünmesidir. Aslında ışık hareket etmemekte, fakat odanın karanlık olmasından dolayı gözün hareket ettirilmesiyle, ışık hareket ediyor gibi algılanmaktadır.¹³

Deneyde tamamen karanlık bir odada hareketsiz bir ışığın hangi yönde ve ne kadar hareket ettiği sorulan denek, önce kendine bir standart oluşturmuştur ve buna bağlı kalarak sorulan sorulara cevap verir. Daha sonra denekler ikili-üçlü gruplar halinde iken aynı sorular tekrar sorulur ve deneklerin sesli cevap vermeleri istenir. İlk denemede denekler çok farklı tahminlerde bulunurken, sonraki denemelerde giderek birbirine yaklaşan cevaplar vermeye başlarlar. Ve en sonunda ise üzerinde anlaştıkları bir standart geliştirirler. Daha önce tek başına iken kendi standardını geliştiren denek, topluluğa uyarak topluluğun anlaştığı sosyal gerçeği kabul etmiştir.¹⁴

Grup etkileşimi sırasında ve ilgili uyarana yönelik üyelerin davranışlarını düzenleyen ölçütler, grup içinde etkileşimde bulunan bireyler tarafından oluşturulduğu için "sosyal norm" veya "grup normu" olarak adlandırılır. Sosyal norm veya grup normu geçmişin ve şimdinin grup etkileşimlerinin ürünlerini içinde barındırır. Sosyal değerler, yasalar, gelenekler, örf ve adetler, folklor ve moda sosyal normlardır. Normlar ile kişiler, nesnelere ve davranışlarla ilgili olarak değerlendirme kriterini oluştururlar. Her olay için ayrı bir sosyal norm olması gerekmez.¹⁵

B. Solomon Asch'in Çizgi Deneyi¹⁶

Asch, 1955 yılında yaptığı uyma deneyinde bireyin karar verirken çevresindeki insanların ne derece etkili olduğunu saptamaya çalışmıştır. Deneyde

¹³ Muzaffer Şerif/Carolyn W. Şerif, "Sosyal Normların Oluşumu ve Otokinetik Etki Deneyi", Otoriteriyen Kişilik, çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, İstanbul, 2006, s.149 vd.; Yasemin Işıktaç/Umut Koloş, Hukuk Sosyolojisi, İstanbul, 2015, s. 164

¹⁴ Sule Tankut Tuğcu, "Tüketim Kültüründe Satın Alma Davranışının Oluşması," Selçuk İletişim, Cilt 3, Sayı 1, 2003, s. 145; Aysel Kayaoğlu/Rüçhan Gökdağ/Çiğdem Kirel, Sosyal Psikoloji – I, Ed. Sezen Ünlü, Eskişehir, 2011, s. 58

¹⁵ Şerif/Şerif, s. 129

¹⁶ Solomon Asch'in Milgram'ın çalışmalarına etkisi büyüktür. Önce Ash'den de rs almış, daha sonra asistanı olmuş ve Asch'in kitabını edite etmiştir. Hatta Milgram'ın doktora tezinin son kısmı Asch'in çizgi deneyinin bir uyarlamasıdır. Bkz. Russell, s. 143-145

katılımcılara bir çift kart gösterilir ve bu kartlardan birinde farklı uzunlukta üç çizgi, diğlerinde ise tek bir çizgi vardır. Deneklerden, tek çizgiyi, diğ karttaki çizgilerin uzunluklarıyla karşılaştırması istenmiştir. Deneklerin %31,8'i gösterilen iki çizgiden uzun ve kısa olan çok açık belli olduğu halde, gruba ters düşmemek için grubun söylediği cevabı tekrar etmiştir. Deneklere neden yanlış cevap verdikleri sorulduğunda, denekler grubun cevabının yanlış olduğunu bildiklerini ve fakat gruptan dışlanmamak, alay edilmemek için gruba uyduklarını söylemişlerdir.¹⁷ Şerif'in deneyinde denek grup normunu benimseyerek, içselleştirmektedir. Asch deneyinde ise denek, davranış düzeyinde gruba uymakta, fakat içselleştirme, diğ bir ifadeyle tutum değişimi ya da benimseme söz konusu olmamaktadır.¹⁸

Bu araştırmalarda görülmüştür ki, bireyin sosyal etkiye uyma davranışı göstermesinde ortamsal etkenler önemli yer tutar. Grubun büyüklüğü, grubun söz birliği, mevki ve saygınlık, yüz yüze olma gibi etkenler uyma davranışının ortaya çıkmasında etkilidir.¹⁹

Grup büyüklüğü arttıkça, gruba uyma davranışı artmaktadır. Grup üyelerinin hemfikir olması, uyma davranışını arttırmaktadır. Fakat üyelerden sadece biri bile karşı çıksa, uyma davranışı azalmaktadır. Bu fenomenin en etkiliyici yanı, itiraz edenin kim olduğunun önemsiz olmasıdır.²⁰ Bu yüzden bir topluluk içinde azınlıkların olması, kamuoyunu oluşturmada baskı gruplarının ortaya çıkması, lobicilik faaliyetleri, uyma davranışı gösteren çoğunluğa yeni bir yön vermede ve itaati kırmada önemli etkenlerdir. Uyma davranışının oluşmasında sosyal etki kaynağı olan kişinin ya da grubun mevkisinin yüksek olmasıyla oluşan saygı; bireylerin yüz yüze olması da sosyal etkinin şiddetini ve uyma davranışını artırır. Bireyin kişiliği de uyma davranışında önem arz eder. Örneğin kişinin kendine güvenmesi, bağımsız bir kişilik yapısının olması uyma derecesini belirler.²¹ Grup ve üyeleri arasındaki bağın gücü, uyumda önemli bir rol oynar. Grubun vaadi olarak nitelenen bu durumda ise vaat, bireyi gruba bağlayan, grubun içinde tutmaya olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyen güçleri ifade eder. Grubun birlikte amaçlarını gerçekleştirebileceğini, birlikte olmanın verimli olduğunu veya grubun içinde olmanın bir takım yararlar sağlayacağını düşünme, bireyi etkileyen olumlu güçlerdir. Olumsuz güçler ise, bireyi gruptan uzaklaşmaya veya ayrılmaya yöneltir.²²

Özetle Asch'in deneyi küçük gruplarda normların oluşumunda grupların açık veya örtük baskısının etkisi üzerinedir. Ve bu deney göstermiştir ki, büyük oranla toplumsallık içinde karar ve normlarımızı, başkalarının veya otoritenin üzerimizde yarattığı baskılara göre vermekteyiz.²³ Asch'in doktora asistanı olan Milgram, yaptığı deneylerle toplumdan dışlanmamak, kabul görmek, onaylan-

¹⁷ **Veysel Batmaz**, "Asch Çizgi Deneyi: Uyma (Konformizm) Nedir, Nasıl Oluşur?," Otoriteriyen Kişilik, çev.Nazlı Fatma Kilerci, Veysel Batmaz, İstanbul, 2006, s.193 vd.; **Yıldız**, s. 46

¹⁸ **Tuğcu**, s. 145

¹⁹ **Tuğcu**, s. 145

²⁰ **Kayaoğlu/Gökdağ/Kirel**, s. 60

²¹ **Tuğcu**, s. 145

²² **Kayaoğlu/Gökdağ/Kirel**, s. 60

²³ **Batmaz**, "Sanford, Milgram, Şerif ve Asch'in Otoriteriyen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno'nun Sarkacı", s. 36

mak vb. için masum gibi görünen nedenlerle uyma davranışı gösteren insanların otoriteye itaat adına nasıl vahşileşebileceklerini ortaya koymuştur.²⁴

III. MILGRAM DENEYİNİN İŞLEYİŞİ²⁵

Stanley Milgram'ın itaat deneyleri, otoriteyi anlamaya yönelik sosyo-kültürel oluşumları da dikkate alan son derece etkili ve aynı zamanda tartışmalı sosyal psikoloji temelli deneylerdir ve durumsal uyma davranışını ölçmeyi amaçlar.²⁶ Bu deneyler orjinal, teorik olarak dikkat çekici ve 20. yüzyılım başlıca siyasal, toplumsal ve tarihsel deneyimleriyle yakından ilişkilidirler.²⁷

Otoriteye itaatle ilgili sonuçlar ilk elden doğrudan sosyal olguların gözleminden çıkmaktadır; meşru bir otorite tarafından emir verilen kimse genellikle itaat eder. Toplumsallık içinde itaat kolayca ve sıkça gerçekleşir. İtaat, sosyal hayatın içinde her zaman her yerde vardır ve toplumsallığın kaçınılmaz bir özelliğidir.²⁸ Bu nedenle Milgram'ın deneyi, her ne kadar yöntem açısından tartışmalara yol açsa da, hem sonuçları, hem de yeni sorular akla getirmesi açısından önem arz eder.

Deney, otoriteye itaati ölçmeye çalışırken, netleştirilmesi gereken bazı kavramları içinde barındırır: Otorite nedir? Kimler otoritedir? İtaat nedir ve nasıl gerçekleşir? Kime itaat edilir? Neden itaat edilir? Bu ve benzer sorular bizi otorite, itaat, uyma, meşruluk gibi kavramların sorgulanmasına götürür.

İtaat, bireyin bir otoritenin doğrudan emrine boyun eğmesi ve davranışını bu emre göre gerçekleştirmesidir. İtaat, bir gruba olduğu gibi, bir kişinin emrine uyma şeklinde de görülebilir. İtaat etme davranışının temelinde üstün bir gücün varlığının kabulü söz konusudur. İtaat eden, otorite olarak gördüğü güce uyar.²⁹

²⁴ **Batmaz**, "Asch Çizgi Deneyi: Uyma (Konformizm) Nedir, Nasıl Oluşur?", s. 192-193 vd

²⁵ Bu deney sonuçları itibariyle o kadar sarsıcı etkide bulunmuştur ki, çok sayıda benzer deneyin yapılmasına, yüzlerce makalenin yazılmasına, ekonomiden, hukuka kadar birçok alanda tartışılmasına, hatta bir film (Fransız filmi; I Commelcare- 1979) ve şarkının yapılmasına (Peter Gabriel'in yaptığı "We Do What We're Told - Milgram's 37" https://www.youtube.com/watch?v=5XZ_5B5mJS0) kaynaklık etmiştir. Milgram'ın deneyle ilgili çalışmaları dil sınırlarını da aşmış, **Obedience to Authority: An Experimental View** (1974) tam 11 dile çevrilmiştir. **Thomas Blass**, "The Milgram Paradigm After 35 Years: Some Things We Now Know About Obedience to Authority", *Journal of Applied Social Psychology*, Cilt 29, Sayı 5, 1999, s. 956

²⁶ Sosyal psikolojide iki temel yaklaşım görülür: 1. Psikanalitik – kültürelcilik, 2. Durumsal – bireycilik. Psikanalitik – kültürelcilik yaklaşımında, sosyo-kültürel örüntüler analizin temel kriterini oluştururlar. Durumsal – bireycilik yaklaşımında ise kişilik faktörleri öne çıkar ve sosyal etmenlere ağırlık verilmez. **Batmaz**, "Sanford, Milgram, Şerif ve Asch'in Otoriteriyen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno'nun Sarkacı", s.21; **Yıldız**, s. 55-56

²⁷ **Paul Hollander**, "Revisiting the Banality of Evil: Contemporary Political Violence and the Milgram Experiments", *Society*, Cilt 53, Sayı 1, 2016, s. 56

²⁸ **Stanley Milgram**, "Behavioral Study of Obedience," *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Cilt 67, Sayı 4, 1963, s. 372

²⁹ **Nihan Demirkasimoğlu**, "Toplum Yaşamında Kurallar: Birey-Kural İlişkisi", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2015, s. 151, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cbayarsos/article/view/5000112575/5000104843>, (Çevrimiçi), Erişim tarihi: 15.12.2016

Milgram'ın deneyinde eğer Y, X'inemrine uyarırsa, X'in itaat ettiği, uymazsa itaatsizlik ettiği kabul edilmektedir. Milgram'ın ifadesiyle bütün emirlere uyan deneye *itaatkâr* (obedient) denek; deneyin herhangi bir noktasında araştırmacının emirlerine uymayan deneye de *itaatsiz* (disobedient) denek ya da *boyun eğmeyen* (defiant) denek denir. İtaat kavramı oldukça kompleks bir kavramdır. Bu kavramlar deney bağlamında kullanılmaktadır, yoksa Milgram bu kavramları genel bir kişilik özelliği olarak ele almaz. Çeşitli durumlardaki davranışlara ve bu durumlardaki davranış motiflerine gönderme yapar: Örneğin bir çocuğun itaati ile bir askerinin itaati farklıdır. Kavramın genel kullanımıyla itaat durumunda “bir kişi, bir başkasının söylediğini yapar.”³⁰

Deney, Milgram tarafından sanki bir tiyatro oyunuymuş gibi, her detayı düşünülerek hazırlanmıştır. Deneyde oyuncu ve kurgunun bir parçası olmayan tek kişi denektir. Tiyatrovari kurgulanan deneyin bir yandan gücü, diğer yandan güçsüzlüğü olan şey, araştırmacının tanrıymışçasına oyuncularını ve koşullarını rahatça değiştirebilmesi ve yeniden yazarak, denegin tepkilerini ölçebilmesidir. Fakat insanların bu kadar kolay itaat etmesini, uyum göstermesini kabul etmek istemeyen Milgram, insanların boyun eğmeyi bırakmaları için deneyin senaryosunda sürekli değişikliğe gider. Denekler yetkeye o kadar kolay boyun eğmektedirler ki, deney onun umduğu yönde gelişmiştir.³¹

A. Yöntem

Deneyin odak noktası, deneklerin araştırmacının emirleriyle ne kadar elektrik şoku vermeye razı olduklarıdır. Deneklere öğrenmeye ilişkin olumsuz pekiştirme deneyleri hakkında bilgi toplamayı amaçlayan bir deney yapılacağı bildirilir. Nasıl doğru bir şey yapıldığında ödüllendirilerek, doğru şey pekiştirilirse, yanlış bir şey yapıldığında da cezalandırılarak, yanlış pekiştirilecektir. Deneydeki olumsuz pekiştirici, elektrik şokudur.³²

Deneklere, öğrenme deneyi bağlamında öğrenci durumundaki kurban her yanlış yaptığında giderek artırılan elektrik şoku vererek öğrenmede cezanın etkisinin ölçüleceği söylenir. *Ceza*, *hafiften* (slight), *tehlikeliye* (danger) olmak üzere 30 kademeli şekilde bir şok jeneratörü aracılığıyla birçok kez elektrik vermeyi içerir.³³

Deneyin uygulanması için asli olarak 3 bilişen gerekmektedir: Denek, denegin deneyi üzerinde uyguladığı kurban ve otorite olarak araştırmacı.

1. Denekler

Denekler 20 ila 50 yaş arasında gazete ilanı ve doğrudan posta yoluyla New Haven ve çevresinden bulunan 40 erkektir. 26 denek deney yapanların

³⁰ **Stanley Milgram**, “Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority”, *Human Relations*, Cilt 18, Sayı 1, 1965, s.53-54; Bu makalenin çevirisi yapılmıştır; bkz. **Stanley Milgram**, “Yetkeye Boyun eğme ve Karşı Gelmenin Bazı Koşulları”, Otoriteriyen Kişilik, çev. Mehmet R. Gürkaynak, Veysel Batmaz, İstanbul, 2006, ss. 83-108. Çevrilen metin ile orijinal metin arasında ufak farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle ikisini birlikte kullandım.

³¹ **Philip Meyer**, “Hitler İsteseydi Tanımadığınız Birine Elektrik Sandalyasına Oturtur ve Döğmeye Basar Mıydınız?”, *Esquire*, çev. Ali Dönmez, Cilt 74, 1970, s. 100

³² **Milgram**, “Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority”, s.59; **Meyer**, s. 101

³³ **Milgram**, “Behavioral Study of Obedience”, s.371; **Milgram**, “Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority”, s. 59

emirlerine tamamen uymuşlar ve en yüksek şoku kurbanı vermişlerdir. Denekler Yale Üniversitesi'nde hafıza ve öğrenme ile ilgili bir çalışmaya katılacaklarını düşünerek başvurmuşlardır. Deneklerin meslekleri geniş bir yelpaze oluşur: Posta memurları, lise öğretmenleri, satış elemanları, mühendisler ve işçiler tipik deneklerdir. Deneklerin eğitimleri ilkokul terkten, doktora derecesine kadar çeşitlilik göstermektedir. Deneylere katılmaları karşılığında kendilerine 4,50 \$ ödenmiştir. Deneklere, bu ödemenin onların laboratuara gelmelerinin karşılığı olduğu, oraya varmalarından sonra ne olacağının önemli olmadığı ve bu paranın her koşulda onlara ait olduğu söylenmiştir. Yani laboratuara gelip deneyi duyunca katılmasalar bile, ücreti alacaklardır.³⁴

2. Araştırmacı

Araştırmacı rolü kendisini Jack Williams olarak tanıtan 31 yaşındaki lise biyoloji öğretmeni tarafından oynanmıştır. Gri laboratuvar önlüklü, genç, saçları kısa kesilmiş, resmi görünüşlü araştırmacı, duygusuz ve katı bir tutum içindedir. Öğrenci rolündeki kurbanı, rol hakkında bilgilendirilmiş ve eğitilmiş 47 yaşındaki bir muhasebeci oynar. İrlandalı-Amerikalı olan kurban, gözlemciler tarafından iyi huylu ve sempatik olarak değerlendirilmiştir.³⁵

3. Deneydeki Roller

Deneklere, kura ile öğretmen ve öğrencinin belirleneceği söylenir. Kura ayarlanmıştır ve öğrenci olarak önceden ayarlanmış bir kişi seçilir yani öğrenci araştırmacıyla işbirliği halinde olan ve bu role hazırlanmış bir kişidir. Deneyin gerçek denekleri ise ilanla bulunan kişilerdir ve bu kişiler önceden hazırlanmış bir düzenle kurada her zaman öğretmen çıkar. Deneyin işleyişinde deneye sürekli olarak daha fazla miktarda şok verilmesi emredilir, hatta bu tehlikeli seviyeye ulaşsa bile emir verilmeye devam edilir. Deneyin içsel direnişleri daha güçlü hale gelir ve bazıları bir noktada deneye devam etmeyi reddederler.³⁶ Onlara atfedilen "deneyin öznesi" olma rolünü reddederler ve kendilerinin bir birey olduğunu ifade ederek, şok verme eylemini gerçekleştirmek istemediklerini belirtirler.³⁷ Bu kırılma öncesindeki durum *itaat* olarak adlandırılır ve denek bu noktaya kadar araştırmacının emirlerine uyar. Kırılma noktasında *itaatsizlik* davranışı ortaya çıkar. Deneyin ediminin niceliksel değeri, en son verdiği şoka dayanır. Böylece herhangi bir denek için ve herhangi bir deneysel koşul için itaat derecesi sayısal bir değerle belirlenebilir hale gelmiştir.³⁸

4. Deney

Öğretmen olan denek ve işbirlikçi öğrenci birbirlerini duyabilecekleri, fakat göremeyecekleri iki ayrı odaya alınırlar.³⁹ Öğretmen, bir dizi kelime çiftini

³⁴ **Milgram**, "Behavioral Study of Obedience," s.372; **Milgram**, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority", s. 59 vd

³⁵ **Milgram**, "Behavioral Study of Obedience" s. 373

³⁶ **Milgram**, "Behavioral Study of Obedience," s. 372

³⁷ **Stanley Milgram**, "Liberating Effects of Group Pressure," Journal of Personality and Social Psychology, Cilt 1, Sayı 2, s. 128

³⁸ **Milgram**, "Behavioral Study of Obedience", s. 372

³⁹ **Milgram**, "Behavioral Study of Obedience", s.371; **Milgram**, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority", s. 59

okuyacak ve öğrencinin bunları tekrarlamasını isteyecektir. Öğrenci yanlış cevap verdiğinde giderek artan şekilde şok uygulanacaktır. Öğretmen olan deneye deney öncesi 45 voltluk bir elektrik şokun onun üzerinde uygulanması teklif edilir ve böylece denegin öğrenciye uygulayacağını sandığı şok hakkında bir fikir edinebileceği söylenir.⁴⁰

Deneyde işbirlikçi olarak yer alan öğrenci sık sık yanlış cevaplar verir. Denekler, yanlış cevaplar karşısında işbirlikçi öğrenciye şok verirler; aslında gerçekte öğrenciye hiçbir şekilde şok verilmemektedir. Şok makinesine bağlı kayıt cihazı ile verilen şok miktarına göre önceden kaydedilmiş çığlık sesleri mevcuttur ve denekler şok verdikçe bunları duymaktadırlar. Deney ortamı dehşet verici bir ortamdır. 75 volta gelindiğinde öğrenciden acı bir inleme sesi duyulur. 125 voltta öğrenci şokun gerçekten acı verdiğini söyler. 180 voltta “Dayanamıyorum artık, kesin şunu!” diyerek çaresizce bağırır. 195 voltta kalp rahatsızlığını hatırlatarak, deneyin durdurulmasını ister. 285 voltta acı çığlıklar atar. 315’de ise sorulara yanıt vermeyi reddeder. Sonraki şokta ise artık sessizliğe bürünür.⁴¹

Deneyin bir sürümünde de işbirlikçi öğrenci, deneklere kalp rahatsızlığını deney başlamadan önce söylemekte ve deney esnasında ise belirli bir aşamada kalp rahatsızlığı olduğunu söyleyip, durması için yalvarmaktadır.⁴² Deneyle ilgili bir ayrıntıyı burada belirtmek anlamlı olacaktır; öğrenciye verilen şokla paralel olarak kayda alınmış tepkiler yayınlanmaktadır. Böylece bütün denekler standart tepkileri duymaktadırlar.⁴³

5. Deney sırasında araştırmacının emirleri

Denek, deneyin herhangi bir aşamasında deneyi durdurmak istediğinde, araştırmacı aşağıdaki sırayla sözlü uyarılarda bulunuluyordu:⁴⁴

1. Lütfen devam ediniz.
2. Deney için devam etmeniz gerekiyor.
3. Devam etmeniz kesinlikle çok önemli.
4. Başka seçeneğiniz yok, devam etmek “zorundasınız.”⁴⁵

Deneye yönelik uyarılar yukarıdaki sırayla yapılmakta ve bir uyarı başarısız olunca bir sonrakine geçilmektedir. Dördüncü uyarı yapıldıktan sonra denek hâlâ uymayı reddediyorsa deney durdurulmaktadır.⁴⁶

⁴⁰ **Milgram**, “Behavioral Study of Obedience”, s.371; **Milgram**, “Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority”, s. 59

⁴¹ **Meyer**, s. 104

⁴² **Milgram**, “Behavioral Study of Obedience,” s. 372

⁴³ **Milgram**, “Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority”, s. 60

⁴⁴ Milgram’ın emirleri deneyine eklemesinde Adolf Eichmann’ın yargılanması esnasında “ona söyleneni yaptığımı” söylemesinin etkili olduğu şeklinde yorumlar bulunmaktadır. **Russell**, s. 147

⁴⁵ **Milgram**, “Behavioral Study of Obedience”, s. 374

⁴⁶ Burger, Milgram’ın deneyini genel hatları aynı kalmakla birlikte deneklerin araştırmacı tarafından verilen emirlere nasıl yanıtladıklarını araştırmıştır. Milgram’ın deneyinde yukarıda belirtildiği gibi 4 basamaklı emirler söz konusuysen, Burger, sadece 4. ifadenin doğrudan bir emir olmasıyla ilgilenmiştir ve ne zaman araştırmacı bu emri verse, denekler devam etmeyi reddetmişlerdir. Doğrudan bir emir karşısında insanlar bu emre uymamışlardır. Milgram’ın deneyindeki 4. sıradaki emirde Reicher vd. yaptığı yoru-

6. Deney İçin Ön Çalışmalar

Milgram, 1960 ve 1963 yılları arasında deneyi gerçekleştirmeden önce uzun ön çalışmalar ve pilot deneyler yapmıştır. Bu pilot deneylerde Küçük Grupların Psikolojisi dersindeki öğrencileriyle birlikte şok jeneratörü yaratarak deneyinin ilk denemelerini gerçekleştirmiştir. Önce grupla yaptığı ilk çalışmada denekler grupla birlikte hareket etmişler ya da grubun bir adım gerisinde durmuşlardır. Grupla yaptığı Milgram deneyde kaç kişinin itaat ettiğini belirtmemiştir; fakat sonuna kadar şok verme oranı o kadar yüksek olmuş ki, Milgram şaşkına dönmüştür. Daha sonraki pilot deneylerde grup değil, tek tek deneklerle devam etmeye karar vermiştir. Bu ön çalışmalar boyunca deneydeki birçok unsuru tekrar tekrar gözden geçirerek, deneyi maksimum düzeyde sonuç elde edecek şekilde düzenlemiştir.⁴⁷

Deney için yapılan ön çalışmalarda öğrenciden herhangi bir tepki gelmediği için öğretmen deneklerin hepsi şok vermede sonuna kadar gitmişlerdir. Bu yüzden Milgram öğrenciden yükselen tepkileri ekleyerek, denek üzerinde ikili bir etki yaratmıştır: Burada ölçülmek istenen araştırmacının şok verilmesi emrine karşı, öğrencinin deneyin durması isteği arasındaki çatışmadır. Diğer bir ifadeyle deneye yönelmiş iki farklı sosyal etkiye karşı deneyi yarıda kesme noktaları arasındaki kişisel farklılıkları ortaya çıkaracak dış güç yaratılmak istenmiştir. Milgram bu ön araştırmalarda öngördüğü durumun tersiyle karşılaşmıştır: Deneklerin otoriteye itaat etme oranları düşündüğünden çok daha yüksektir.⁴⁸

7. Deneyin Sonuçları

Deney sonucunda 40 denekten 26'sının (yani %65'inin), vicdanlarıyla çatışmalarına rağmen en yüksek volt olan 450'yi uyguladıkları görülmüştür. Katılımcılardan hiçbirisi 300 volt öncesi durmamıştır. 5 denek 300 voltta, 4 denek ise 315 voltta durmuştur. 14 denek, kurban itiraz edip, cevap vermeyi reddedince deneyi durdurmuşlardır. Deney esnasında bazı deneklerde uç düzeylerde gerilimler ortaya çıkmış ve aşırı terleme, titreme ve kekeleme gibi duygusal endişelerin tipik özellikleri gözlemlenmiştir. Bazı deneklerde ise gerilimin beklenmeyen işareti olarak gülme krizleri görülmüştür.⁴⁹Milgram'ın gözlem ve izlenimlerine göre, denekler deney ortamından kaçıp kurtulmak istemelerine rağmen, bir şekilde oradan ayrılmak için gerekli hüner ya da iç kaynaklara sahip değildirler. Bir şekilde onları oraya bağlayan bir şey vardır.⁵⁰

Deneklerin otoriteye uymaya devam etmesini sağlayan "tutucu faktörler" arasında "kibarlık, deneyciye önceden verdiği yardım edeceği sözünü tutmak ve

ma göre denekler, emir karşısında artık araştırmacıyı kendilerinden biri olarak görmezler. Denekler tarafından, araştırmacı ve denek, deney içinde aynı tarafta, yani aynı grup içinde görülürken, emir ile bu grup ilişkisi bozulur; denek ile araştırmacı arasında çakar ortaklaşması ortadan kalkmıştır. **Stephen D. Reicher/S. Alexander Haslam/Joanne R. Smith**, "Working Toward the Experimenter: Reconceptualizing Obedience Within the Milgram Paradigm as Identification-Based Followership", *Perspectives on Psychological Science*, Cilt 7, Sayı 4, 2012, s.318; **Milgram**, "Behavioral Study of Obedience", s. 374

⁴⁷ **Russell**, s. 154-160

⁴⁸ **Milgram**, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority", s. 61

⁴⁹ **Milgram**, "Behavioral Study of Obedience", s. 371

⁵⁰ **Meyer**, s. 106

vazgeçmenin getireceği gariplik” sayılabilir. İkinci olarak denek zaten hayatı boyunca otoriteye uyması yönünde bir takım düzenlemelerle büyümüştür. Bu düzenlemeler kişinin deneycinin emirlerini bağlı kalmasını sağlar.⁵¹ Tekrar olması pahasına şunu hatırlatmak da iyi olacaktır; laboratuara geldiklerinde ödeme deneklere yapılmıştır ve bu ücretin oraya gelmelerinin karşılığı olduğu söylenmiştir. Yani ücret deneye devam etme zorunluluğu olmadan, baştan ödenmiştir. Milgram’ın yazdıklarından doğrudan doğruya isterlerse oradan ayrılacakları söylenmediği anlaşılmaktadır. Ama ayrılmalarını engelleyen bir şey de belirtilmemiştir.⁵²

Vicdanlarıyla otorite arasında çatışma yaşamalarıyla deneklerden beklenen ya deneyi bırakmalarıdır ya da sorunsuzca sonuna kadar götürmeleridir. Ama deneklerde çatışma arttıkça terleme, titreme, kekeleye, tırnak yeme, inleme gibi tepkiler ortaya çıkmıştır. Deneklerin geriliminin artmasının birincil nedeni çatışmadır. Deneyde tek etkin psikolojik güç otorite ve ona uyma olarak düşünülürse, otoriteye itaatle birlikte deneklerde bu gerilimin ortaya çıkmaması gerekir. Gerilim, birden fazla ve birbiriyle çelişik etkilerin aynı anda olmasından ortaya çıkmaktadır. Eğer kurbanın protestoları dışsal bir güç olarak denekte baskı yaratıyorsa, araştırmacıya karşı koymakla gerilim ortadan kaldırılabilirdi. Fakat başkalarına zarar vermemek ile aynı derecede etkili olan otoriteye itaat düşüncesi, denekleri dilemmaya sokmuştur ve denekler bir şekilde araştırmacıya karşı çıkıp, oradan ayrılamamaktadırlar. Bu rahatsız, gerilimli durumdan kurtulma isteği uç gerilim belirtileri olarak kendini gösterir. Aslında bu gerilim denekler için durumun ne kadar gerçek olduğunun göstergesi olarak alınabilir.⁵³

B. Arkaplandaki Otorite (*Background Authority*)

Milgram, Yale Üniversitesi’nin olduğu New Haven dışında, buradan 20 mill uzaklıktaki Bridgeport’ta da deneyi tekrarladı. Yale Üniversitesi’nin prestij etkisinin itaat davranışını tetiklediği düşünülebilirdi. Bu yüzden deneyi saygınlığı olmayan ve güven vermeyen başka bir ortama taşıdı. Bu kez kapısında “Bridgeport Araştırma Derneği” yazan, kötü bir yapıda, üç odalı bir yerde deney yapıldı. Dernek ve ne iş yaptığı ile ilgili sorulara, deneyin endüstri için bir araştırma olduğu yanıtı verildi.⁵⁴ Yale’de yürütülen deneylerde denekler için üniversitenin saygı ve hatta korku yarattığı bir ortam vardı. Deney sonrası deneklerle yapılan konuşmalarda, denekler araştırmanın yapıldığı kurumun kendilerine güven verdiğini ve bu araştırmanın başka yerde yapılması durumunda öğrenciye şok vermekten kaçınacaklarını belirtmişlerdir. Burada deneyi saygınlık açısından iki farklı durum yaratarak Milgram itaatın gerçekleşmesinde, emirlerin verildiği yerin yarattığı arka-plandaki otorite etkisinin önemine dikkat çeker.⁵⁵

⁵¹ **Stanley Milgram**, Deney, çev. Melis Ölçüm, K. Uğur Tüfekçi, İstanbul, 2015, s.16; Kitabın İngilizcesi Stanley Milgram, Obedience to Authority, 1974, <http://www.shimer.edu/live/files/338-obediencemilgrampdf>, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 17.12.2016. Milgram’ın bu kitabının Türkçe çevirisini İngilizcesi ile karşılaştırdım. Herhangi bir sorunlu çeviriyle karşılaşmadığımdan Türkçesine atıf yapmakta bir sakınca görmedim.

⁵² **Milgram**, Deney, s. 51

⁵³ **Milgram**, “Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority”, s. 66-69

⁵⁴ **Meyer**, s. 106

⁵⁵ **Milgram**, “Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority”, s. 69

Yale'deki deneklerin %65'ine karşılık Bridgeport'ta%48'i deneyin en sonuna kadar gidip, en şiddetli şoku vermişlerdir.⁵⁶ Elde edilen bu sonuçlar bizi uyma davranışının altındaki şeyin ne olduğunu açık hale getirmemektedir. Bu nedenle Milgram deneylerine çeşitli faktörler ekleyip çıkartarak devam etmiştir.

Milgram deneyleri çeşitli kereler farklı yerlerde denenmiştir. Thomas Blass, Milgram deneyinden 35 yıl sonra, farklı kurum ve kişiler tarafından yürütülmüş Milgram deneylerinin sonuçlarını incelemiş ve ortalama itaat oranının Milgram'ın sonuçlarıyla uyumlu (%65 itaat) olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁷

C. Deneyde İtaati Etkileyen Faktörler

Deneyin koşulları değiştirilerek, itaati destekleyen veya güçleştiren etmenler anlaşılmaya çalışılmıştır. Öğrencinin dehşet ve çaresizlik içindeki çılgınlıkları sonrası, "itaati kırıcı duyma" dışında itaati daha da zorlaştıracak bir etmen devreye sokularak, elde edilen sonuçlar incelenmiştir.⁵⁸

1. Kurbanın Dolaysızlığı (*Immediacy of the Victim*): Deneyde kurbanın yakınlığına ilişkin bir takım koşullar değiştirilerek, kurbanın deneğe yaklaştırılması ile otoriteye itaatte değişiklik olur mu, sorusu cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

İlk olarak kurban, denek tarafından hem duyulmadığı, hem de görülmediği ayrı bir odaya alınır. *Uzaktan Geri Bildirim* (Remote Feedback) olarak adlandırılan bu koşul uygulandığında kurban 300 voltluk şokta duvarı yumruklar, 315 voltluk şokta ise tamamen sessizleşir.

İkinci koşul olan *Sesli Geri Bildirim* (Voice Feedback) uygulamasında, yan odadaki kurbanın sözel tepkileri kapı aralığından ve duvarlar arkasından net bir şekilde duyulmaktadır.

Üçüncü deneysel koşulda (*Yakınlık - Proximity*) denekle kurban aynı odadadır ve aralarında 1,5 feetlik bir mesafe vardır. Denek, kurbanı hem çok yakından görmekte, hem de duymaktadır.

Bu serideki dördüncü koşul kurbanın *Dokunulabilir Yakınlıkta* (Touch-Proximity) olmasıdır. Kurban eğer elini şok plakasına koyarsa, şok alacaktır. 150 volt düzeyinde kurban elini koymayı reddettiğinde, araştırmacı deneğe, kurbanı zor uygulayarak elini plakaya koydurmasını ister. Bu noktada şok uygulanabilmesi için denek ile kurbanın fiziksel teması gerekir.⁵⁹

Milgram, bu koşullarda pek az kişinin kurbanın itiraz ve çılgınlıklarına rağmen deneye devam etmek isteyeceklerini düşünmüştü. Fakat öyle olmadı. Bu biçimiyle deneye katılan 40 denekten %30'u araştırmacının tüm isteklerine uydular. "Milgram'ın anımsadığına göre, "Öğrencinin protestoları acı ve güçlü idi, çılgınlıkları ayyuka çıkıyordu, deneyde kalmayı reddediyordu, elini şok üreticisine dokundurabilmek için onunla fizik olarak boğuşmak zorunda idiniz. Gene de 40 denekten 12'si 'zavallımın' elini üreticiye dokundurdu."⁶⁰

Her bir koşulun uygulanmasında 40 denek yer aldı. Kurban deneğe yaklaştıkça uyma davranışı belirgin şekilde gözlemlendi. İtaat edenlerin, karşı

⁵⁶ **Milgram**, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority", s.70; **Meyer**, s. 106

⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz., **Blass**, ss. 955-978

⁵⁸ **Meyer**, s. 105

⁵⁹ **Milgram**, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority", s. 61-62

⁶⁰ **Meyer**, s. 105

gelenlere oranına bakıldığında itiraz edenlerin itaat edenlere oranı *uzaktan geri bildirim* koşulunda % 34, *sesle geri bildirimde* % 37,5, *yakınlıkta* % 60 ve *dokunulabilir yakınlıkta* % 70 oldu.⁶¹

Yakınlık arttıkça deneğin kurbanı yönelik *empati belirtilerinin* (emphatic-cues) artması, itaatsizliğe yol açan bir etken olarak değerlendirilebilir. Kurban gözden uzakta iken (uzaktan geri bildirim koşulunda), denek için yapılan işlem düğmeye basmaktan ibarettir ve bu ahlaksal bir işlem gibi görünmemektedir. Ama yakınlık koşullarında kurban deneğin görsel alanına girdiğinde, denek artık yaptığı eylemi yadsıyama mekanizmasıyla vicdanından uzaklaştırılmaz. Milgram bu durum için *yadsıma ve bilişsel alanın daraltılması* (denial and narrowing of the cognitive field) başlığını koyar. Kurbanın görünür olduğu durumda, denek de kurban tarafından görünür olduğu için bir *karşılıklılık durumu* (reciprocal fields) ortaya çıkar. Kurban tarafından görülen denek, kendisinin ve ne yaptığına farkına varır; utanç ve suçluluk duygusuna kapılır. Bu durumda itaat eylemi daha da azalmıştır. Denek, şok verme ve kurban üzerindeki etkilerini ayrı odalardayken tam olarak anlamakta zorluk çekebilir; çünkü fiziksel ve mekânsal uzaklık, olgular arasında kopukluğa neden olabilir. Ama olgular arasında birlik sağlandığında (*phenomenality of act*), diğer bir ifadeyle kurban ile denek aynı yerde bulunduğu ve denek şok vermesi ve sonuçlarını birlikte gördüğünde, bilinç olgular arasında bütünlüğü algılamaktadır. Denek bu durumda daha fazla boyun eğme davranışı geliştirir. Kurbanın başka odada olması, denekle araştırmacının birlikte başka odada olması gruplaşma yönünde eğilimi destekler. *Yeni başlamakta olan grup oluşumu* (incipient group formation) ile denek ve araştırmacının ortak mekânı da paylaşmasından kaynaklı bir yakınlık doğar. Benzer şekilde kurbanla denek aynı odada olduğu zaman, denek ile kurban arasında yeni bir etkileşim doğar ve denek araştırmacıya karşı itiraz etme ve uymama davranışı geliştirme cesareti bulabilmektedir. Kişilerde toplum içinde öğrenilmiş davranışsal eğilimler bulunmaktadır. Başkalarını rahatsız etmemek, acı vermemek gibi davranışlar insanlara çocukluktan itibaren sosyalleşme sürecinde aile ve çevre tarafından öğretilir. Hatta bu tür davranışlar cezalandırılır. Yani kişiye nasıl davranması gerektiği genellikle ödül ve ceza yöntemi ile öğretilir. Uzakta ve ulaşılmayacak durumdaki kişiye saldırıda bulunmak (yani tehditkar hareketlerde bulunmak) cezalandırılmamış olabilir. Bu nedenle başka odadaki kurban, uzaktaki kişi olarak algılanıp ona saldırgan davranış göstermek, denek açısından, geçmişte öğrendikleri çerçevesinde, ceza uğramayacağından, şok verme işlemi bir sorun olarak görülmeyebilir. Kurban yakınlıkta iken yine geçmişte öğrendikleri çerçevesinde, yakınındaki kişilere karşı davranışlarını ayarlamayı öğrenmiş olabilir. Milgram'a göre bu tür durumlarda insanlar kendilerini duruma uyarlarlar. Aynı şekilde deneğe de kurbanın uzakta ve yakında olmasına göre denek davranışını belirleyerek, ayarlamak yapmıştır.⁶²

Yakınlık, biz sabit olmayan canlılar olduğumuz için davranışlarımızda önemli bir unsurdur. Uzamsal ilişkiler sürekli değiştiğinden, yakında veya uzakta olmamıza göre davranışlarımızı psikolojik olarak düzenlememizde güçlü bir etkisi olabilir. Deneyde de görülmüştür ki, kurban deneğe yaklaştıkça, kurbanın somut, görülebilir ve yakınsal varlığı otoriteye itaati azaltmıştır.⁶³

⁶¹ **Milgram**, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority", s. 62

⁶² **Milgram**, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority," s. 63-64

⁶³ **Milgram**, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority," s. 65

2. Otoriteye Yakınlık

Kurbanla denek arasındaki mekânsal yakınlığın itaatsizlik oranlarını artırmış olması, otorite olan araştırmacı ile denek arasındaki yakınlık durumunun nasıl etki edeceğinin araştırılması gereğini doğurmuştur. Denek, mekân olarak araştırmacının mekânına ve araştırmacının belirlediği koşullarda ve onun çerçevesini çizdiği yapıya uymak üzere gelmiştir. Kişi, otorite olarak baştan kabul ettiği araştırmacıyı sorgulamayı düşünmemekte, daha çok onun önüne çıkacağı için heyecanlanmaktadır. Denek araştırmacının ona biçtiği rolü oynamaya kendini kaptırmıştır.⁶⁴

Araştırmacı ve denek arasındaki fiziksel yakınlık ve denetim derecesi değiştirilerek, denegın bu koşullarda ne kadar boyun eğdiği veya boyun eğmediği görülmeye çalışılır. İlk olarak *araştırmacının denekten birkaç feet uzakta olduğu durumda* deney yürütülmüştür. Araştırmacıyla denegın aynı yerde olduğu bu koşulda, 26 denek tam itaat göstermiştir.

İkinci durumda *araştırmacı talimatları verip, laboratuardan ayrılır ve daha sonraki talimatları telefonla verir*. Bu koşullarda deneklerden tam itaatte bulunan sadece dokuz kişidir ve *araştırmacıyla denegın yüzyüze olmaması* durumunda, denekler araştırmacıya karşı çıkma gücünü kendilerinde daha fazla bulabilmişlerdir.⁶⁵

Üçüncü durumda *denek araştırmacıyı hiç görmez*. Denek deneyin yapılacağı laboratuara gelir ve *talimatları önceden hazırlanmış teyp aracılığıyla* duyar. Araştırmacının odada olmadığı koşullarda denekler talimatlara aykırı olarak daha düşük doz şok vermişler ve bunu araştırmacıya bildirmemişlerdir. Araştırmacıya doğrudan karşı çıkamayan denekler, onlara söylenen deneyin amacını saptırmasına rağmen, kendilerince üçüncü bir yol geliştirmişlerdir. Deneklerin bilmedikleri şey, şok düzeylerinin otomatik olarak kaydedildiğidir. Sonuç olarak araştırmacı uzaklaşınca itaatın azaldığı görülmüştür.⁶⁶

3. Diğer Faktörler

Milgram deneyinde itaati getiren birçok faktör bir arada bulunmaktadır ve birçok düşünür farklı farklı yerlere işaret etmektedir. Ünlü Hapishane Deneyini yapan Philip G. Zimbardo, insanların yapmayacaklarını düşündükleri şeyleri yapmalarını sağlayan ve Milgram deneyinde de yer alan etki ilkelerini sıralamıştır. Bu ilkelerden bazıları yukarıda ifade edilmiştir; fakat Zimbardo'nun sunumu bütün ilkelere derli toplu bakmamızı sağladığından tekrar olmasına bahasına burada yer verilmiştir.

a) İnsanlara, istenmeyen davranışları yapmaları için kabul edilebilir veya rasyonel haklılaştırma sunulur. Örneğin insanların öğrenmesinde cezalandırma stratejini geliştirmek isteyen bilim adamlarına yardım etmek makul gibi görünmektedir. Deneylerde bu haklılaştırma “göstermelik hikaye” (coverstory) olarak bilinir. Gerçek hayatta “ulusal güvenlik” gibi ideoloji olarak adlandırabileceğimiz göstermelik hikayeler vardır. Bu hikâyeler aslında kötü, illegal ve ahlaki olmayan politikaların üstü örtülmek için kullanılır.

⁶⁴ Milgram, “Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority,” s. 65

⁶⁵ Milgram, “Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority,” s. 65-66

⁶⁶ Milgram, “Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority,” s. 65-66

b) Davranışın yapılmasını sağlamak için yazılı veya sözlü sözleşmesel zorunluluk ayarlanır.

c) Katılımcılara (deneklere), daha önceden pozitif değerler atfedilmiş olan anlamlı bir rol verilir (örneğin öğretmen, öğrenci).

d) İnsanlara kullanmadan önce anlamlı görünen izlemesi için temel kuralları belirtilir. Bu kurallar insanların yaptıkları davranışları haklılaştırmasında kullanılabilir. Örneğin Milgram deneyinde “Cevap verilmemesi yanlış olarak değerlendirilir.” kuralı olarak belirtilmiştir ve yanlış durumunda şok verilecektir. Denekler kural gereği yapmak bunu zorunda olduklarından herhangi bir soru sormazlar. Ama cevap vermeyen, belki bayılmış veya ölmüş olan öğrenciyi şok vermeye devam etmek, meşru amaç olan öğrenme deneyine nasıl katkıda bulunacaktır.

e) Eylem veya davranışın farklı bir şekilde ifade edilmesi de bir etkenidir: Örneğin kurbanlara zarar vermek ifadesi yerine öğrencilere onları cezalandırarak yardım etmek ifadesi, yapılan eylemin tamamen farklı algılanmasına yol açmaktadır.

f) Olumsuz çıktılar için sorumluluğun dağıtılmasına yönelik çeşitli olanaklar yaratmak, itaat davranışının artışı etkileyen önemli unsurlardan biridir. Diğerleri sorumlu olacaktır veya kişi bu yaptığı eylemden dolayı sorumlu tutulmayacaktır.

g) En büyük kötülüğe küçük, belirsiz adımlarla başlamak (sadece 15 volt gibi).

h) Her bir ilerleyen adımda bir öncekinden çok da farklı bir durum yaratılmıyormuş gibi görünen şiddetin derecesinin artırılması (sadece 30 volt).

i) Derece derece etki otoritesinin doğasını “adilden” “adaletsiz”, makul ve rasyonelden makul olmayan ve irrasyonel doğru değiştirmek.

j) Davranış itaatsizliği olarak nitelendirilebilecek, sözel karşı çıkmanın olağan biçimlerine izin vermeyerek “ayrılmanın bedelini” yüksek hale getirmek ve çıkış sürecini zorlaştırmak.⁶⁷

Bu tür etki süreçleri, otoritenin yaptırmak istediklerini hayata geçirmek için kullandığı yolları göstermektedir. Bu duruma mutlaka karşı çıkanlar olacaktır, fakat birçokları için bu süreç ve sonuçları “düşünülemez”dir. Zimbardo bu ilkelerin gerçek hayatta kullanılmasına örnek olarak Bush yönetiminin Irak’ı işgalinin Amerikan halkınca desteklenmesinde kullanılmasını örnek verir.⁶⁸

IV. DENEYDEN YAPILAN BAZI ÇIKARSAMALAR

Milgram deneylerinde, itaat eden deneklerin oranı tahmin edilenin çok üzerindeydi. Deney gerçekleştirilmeden önce Milgram, Yale Üniversitesi psikoloji bölümünde yüksek lisans yapan 14 öğrenciyi deneyin sonuçlarının ne olacağına yönelik bir anket yapmıştır. Ankete katılanlar, birkaç sadist eğilimli denek (%1,2) en yüksek voltaja çıkacağını düşünüyordu. Milgram, benzer soruyu informal şekilde meslektaşlarına sormuş ve benzer cevaplar almıştı. Onlarda çok az sayıda insanın en yüksek voltaj vereceğini düşünmekteydiler.⁶⁹ Deneyde

⁶⁷ **Philip G. Zimbardo**, “A Situationist Perspective on the Psychology of Evil: Understanding How Good People Are Transformed into Perpetrators”, *The Social Psychology of Good and Evil*, Ed. Arthur G. Miller, New York, London, 2004, s. 27-28.

⁶⁸ **Zimbardo**, s. 28

⁶⁹ **Milgram**, “Behavioral Study of Obedience”, s. 374

görülen ise deneklerin çoğu araştırmacının emri üzerine en yüksek doza çıktı. Bazı denekler saldırganlık duygularını boşalttı, ama asıl önemli nokta ise deneklerde itaat eğiliminin ne kadar köklü olduğunun görülmesidir.⁷⁰

Psikiyatristlerin kestirimleri ile deney sonuçları arasındaki uçurumun büyüklüğü, bir açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Milgram, psikiyatristlerin insan davranışının kökenlerini yanlış tanımladıkları ve güdülerini diğer faktörleri dikkate almadan boşluktaymış gibi ele almış olabileceğini belirtir. *Ortam faktörünün insan üzerinde itici, yasaklayıcı veya bastırıcı etki yapabileceğini ve insan davranışlarını belirleyen etmende, kişiliğinden çok ortamın etkisi olabileceğini söyler.*⁷¹

Birçok kişi, en yüksek şoku veren deneklerin sadist ruh hastaları olduğunu düşünür, fakat denekler için böyle bir kişilik yapısı genellemesi yanlış olacaktır. Laboratuara gelmiş denek, giderek kötüleşen, hızlı ve akışı olan bir ortamın parçası haline gelir. Bu akıştan kurtulmaya çalışmak, denekleri kontrol eden güçlerin etkisinin gücünü kanıtlar. Denekleri, itaate iten bu güçleri, kişilerin iç dinamiği ile mi, ya da toplumsal ve ortamdan gelen baskılarla mı açıklamak gerekir? Milgram'a göre kişisel güdüler ve toplumsal yapı birlikte ele alınmalıdır. Kişideki güdüler ne olursa olsun, kişilerin davranışları ortamın bir işlevi olarak değerlendirilebilir. Milgram, deneylerinde ortamla ilgili bazı koşulları sistematik olarak değiştirerek, bu koşulların değişimiyle ortaya çıkan itaat ve itaatsizlik oranlarını bulmaya çalışır. Bazı değişiklikler araştırmacının emirleriyle uyumlu bir durum yaratarak, itaati artırır. En yüksek itaatin gerçekleştiği durumlar, deneklerin kendine has özellikleri ile bu özelliklerin kendine uygun ortamla karşılaştığı durumlardır.⁷²

İtaatin sınırını bulmak için yapılan bu deneyde, itaatin önüne geçmeye yönelik engeller oluşturulmaya çalışılmıştır. Kurbanın çığlıkları, itaatsiz davranış için yeterli olmamıştır. Kurbanın kalp rahatsızlığı olduğunu belirtmesi de deneklerin emirlere uymasını durdurmamıştır. Kurban gitmesine izin verilmesi için yalvarmış ve daha sonra da sessizliğe bürünmüştür; denekler şok vermeye devam etmişlerdir. Başta Milgram, deneklerin otoriteye karşı gelmesi için bu tür güçlü etki yaratabilecek koşullara ihtiyaç duyabileceklerini düşünmemiş; fakat ön araştırmalar sonucu adım adım daha güçlü etki uyandırabilecek uyarıcılar eklemek zorunda kalmıştır. Milgram hiç bu kadarını beklememiştir. Milgram deneyin sonuçlarından duyduğu üzüntüyü şu şekilde belirtir; "İnsan doğasının – ya da daha doğrusu Amerikan demokratik toplumunun ürettiği kişilik yapısı, türünün zalimlikten ve kötü niyetli yetkeden soyutlanması olanaksızdır. Hatırı sayılır oranda insan, davranışın içeriğinden bağımsız olarak ve bilincin kısıtlaması olmaksızın meşru bir otoriteden gelen emirolduğu sürece söylenen şeyi yapar." Elli yaşındaki yaşlı bir adama, araştırmacının emriyle protestolarına rağmen acı verici şoklar uygulayan kişilerin var olduğu bir toplumda, daha büyük ve güçlü otorite sahibi olan devletin emirleriyle karşılaşan kişilerin neler yapabileceğini düşünmek oldukça kötüdür.⁷³

Deneyde gözlemlenen otoriteye boyun eğme beklendenen çok daha yaygın ve otoriteye karşı çıkabilme beklendenen çok daha düşüktü.⁷⁴ Denekler,

⁷⁰ **Milgram**, "Behavioral Study of Obedience", s.372

⁷¹ **Milgram**, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority", s. 73

⁷² **Milgram**, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority", s. 72-73

⁷³ **Milgram**, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority", s. 75

⁷⁴ **Meyer**, s. 104

vicdanlarıyla otoritenin emri arasında çatışma yaşamalarına ve kurbanlarının yalvarma ve çığlıklarına rağmen genellikle otoriteye itaat etmişlerdir. Yetişkin insanların vicdanlarında çatışma yaratmasına rağmen istekli bir şekilde otoriteye itaat etmeleri, açıklanması gereken önemli bir bulgudur. Otoritenin emriyle görevleri gereği, sıradan insanlar korkunç bir yok etme sürecinin bir parçası haline gelebilmektedirler. Yaptıkları işin kendi değerleriyle çatışması, onların otoriteyi reddetmesini getirmemiştir.⁷⁵

Otorite ve vicdan arasındaki çatışma sadece felsefi veya ahlaki bir konu değildir. Birçok denek, değerleri nedeniyle devam etmemek gerektiğini hissetmiş, fakat bunu eyleme dökebilmişlerdir.⁷⁶ Deney, denegi meşru bir otoritenin emri ile bir insana zarar vermemek ahlaki ilkesi arasında bırakır. Milgram'a göre çatışma iki ahlaki ilke arasında değildir; ahlaki ilke -kimseye zarar vermemek- ile "meşru" otoriteye itaat etme eğilimi arasındadır. Kişi otoriteyi "meşru" olarak gördüğünde, kendini otoritenin "ajanıdurumu"na sokar ve böylece kendisini "diğer kişinin isteklerinin taşıyıcısı" olarak görür.⁷⁷ Bireyin eylemleri, toplumun meşru gördüğü ve onayladığı eylem ve davranışlara dayanmaktadır. Toplumlar çeşitli otoriteleri onaylayarak, davranışlarını buna uyarırlar.

Deneyde, üzeri örtük baskı iki yönlü kendini göstermiştir. Bir yanda kurbanın deneyi durdurmaları yönündeki baskısı, diğer yanda ise meşru otoritenin deneyin devamı yönündeki baskısı; deneyin amacı da zaten "insanların ne zaman ahlaki bir zorunluluk hissederek otoriteye karşı geleceklerini görmektir."⁷⁸

Deneklerin karşısında otorite olarak resmi görünüşlü, yetke simgesi gri önlük giymiş (önlük beyaz değildir) aslında biyoloji öğretmeni olan Jack Williams vardır. Milgram'ın "şarlatan" olarak nitelendirdiği deneydeki otorite, giydiği önlük ve sesiyle, kendine körü körüne itaati sağlayabilmiştir.⁷⁹ Deneye

⁷⁵ **Milgram**, "Behavioral Study of Obedience", s. 372.

⁷⁶ **Blass**, s. 955

⁷⁷ Stanley Milgram, *Obedience to Authority: An Experimental View*, New York, 1974, s.133'ten aktaran; **Helm/ Morelli**, s. 328-329

⁷⁸ **Milgram**, Deney, s. 13

⁷⁹ Deneyin versiyonlarından biri de birden fazla öğretmenle yapılandır. Yine sadece bir denek vardır. Denek yine öğretmendir ve onun yanında deneycinin işbirlikçisi iki öğretmenin daha eklenmiştir. Deneyin prosedürleri aynıdır. Fakat burada iki işbirlikçi öğretmenden biri 150 voltta, diğeri ise 210 voltta deneyciye itaati reddederler. Deneyin bu versiyonunda ikinci öğretmenin de deneyciye itaati reddetmesinden sonra, deneklerin 25'i itaat etmeyenlerin yanında yer alarak, deneycinin emirlerine uymayı reddetmişlerdir. Bütün baktığımızda grubun etkisinin ölçülmeye çalışıldığı deneyin bu versiyonunda 40 denekten 36'sının deneyciye itaati reddettiği görülür. Grubun olmadığı koşullarda yani tek bir öğretmen olduğu durumda deneklerden sadece 14 tanesi itaatsizlikte bulunmuştur. Tek denek öğretmenin olduğu deneylerde birçok denek itiraz etmiş, fakat bu kişiler bir türlü itaatsizlik noktasına gelememişlerdir. İki işbirlikçi öğretmenin itaati reddettiği deneyler serisinde itaati kıran öğrenciyle ilgili durumlar dışında grup üyelerinin yarattığı ek baskı denegi itaatsizliğe yönlendirmiş ve tek öğretmenli deneylerden farklı olarak denekler itaat etmeme gücünü bulabilmişlerdir. Milgram burada "grupların özgürleştirici etkisi"nden (*liberating effect of the peers*) bahseder. Grup üyelerinin etkisiyle denek gruba dışsal olan otoritenin etkisinden kurtulur. Milgram yine üç kişinin öğretmeni olduğu ve fakat bu sefer sahte öğretmenlerin deneyi devam ettirmek yönünde tutum aldıkları bir başka deney daha yapmıştır. Bu koşullarda deneyi sonuna kadar götürülenlerin sayısı 40 kişiden 29'udur. Orijinal deneyde 40 kişiden 26'sı sonuna kadar gitmiştir. Yani grubun şok vermeye devam edilmesi yönündeki teşviğinin etkisi oldukça sınırlıdır. **Milgram**, "Liberating Effects of Group Pressure", s. 130-131

katılan deneklerin bilim adamlarına olumlu anlam yüklemesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan güven, otoriteye itaati desteklemiştir. Aynı zamanda yurttaşların olağan koşullarda bilim adamlarının güvenilirliklerini sorgulaması için bir neden de görülmez. Bilim adamlarını, bilim adamlarının denetlemesi gerekir.⁸⁰ Deneği bilimin otoritesinin orada olduğunu ikna eden diğer bir şey de deneyin yapıldığı odada bilimsel kitapların, laboratuvarlara özgü araç ve gereçlerin ve en önemlisi gösterişli şok üreticisinin olmasıdır.⁸¹ Sonuç olarak arka planda bilimin meşruluğuna dayanan bir otorite söz konusudur.

Şok üreticisi makinenin ihtişamı bilimin otoritesini destekler niteliktedir. Milgram, çalışmasının başlangıcında Yale Üniversitesi Higgins Parasal Fonu'ndan yalnızca 300 dolarlık araştırma bursu alır ve kendi hayal gücüne dayanarak bu kıt kaynakla çok gösterişli bir şok üreticisi yapar. Kısıtlı bütçesi nedeniyle New York'ta parçası bir dolardan 30 tane küçük düğmeler satın alır ve bunları çamaşır makinesi büyüklüğünde bir metal bir kutunun üstüne yerleştirir. Geri kalanı ise endüstri işlemeciliği olan kişilerce yapılır. Voltajı etiketlenmiş düğmeler, ibreler, kırmızı ışıklar, düğmeye basıldığında ZUMM! sesi ve son olarak sol üst köşede büyük harflerle yazılı üretici şirket adı şok üreticisi makinenin ihtişamına bilimsellik etkisini artırarak yansıtmaktadır. Makinenin üzerinde şunlar yazıyordu.⁸²

**ŞOK ÜRETİCİSİ TİP ZLB
DYSON MAKİNA ORTAKLIĞI
WALTHAM, MASS.
GÜÇ: 15-450 VOLT⁸³**

Bütün bunlardan yola çıkan Milgram, *Araçlaşma Kuramı*'nı geliştirmiştir. Amaç ve ahlak tartışmasını otoriteye bırakan kişinin durumu, kişinin otoriteye hizmet eden olarak araçlaşmasıdır. Bu kurama göre kişi, otoritenin emriyle yaptığı eylemde kendini davranışının sorumlusu olarak görmemektedir. Değerlendirme ve karar yetkisini otoriteye devreden kişi, kendi ahlak yargılarını değil de, otoritenin emirlerini takip eder ve böylece tüm sorumluluk otoriteninmiş gibi düşünür. Nüremberg yargılamalarında duyulan "görevimi yaptım" savunması bir bahaneden çok, ast durumunda olan kişilerin temel düşünce yapısıdır. "Sorumluluk duygusunun ortadan kaybolması, otoriteye teslim olmanın en geniş kapsamlı sonucudur."⁸⁴

Milgram'a göre, "itaatin özü, bir insanın kendisini başka bir insanın isteklerini gerçekleştiren bir araç olarak görmesi, böylece kendi davranışlarından kendisini sorumlu hissetmemesidir. Kişinin bakış açısındaki bu kritik kayma gerçekleştiği zaman, itaatın tüm öznitelikleri bunu izler." Sorumluluğun yeri değiştirilerek, eylemleri gerçekleştirenler sorumluluğun emirleri veren otoritede olduğunu düşünürler. Böylece araçsal rollerini küçümseyerek ya da karartarak, eylemleri için kişisel sorumluluk hissetmezler ve eylemlere yönelik tepkile-

⁸⁰ Helm/Morelli, s. 327

⁸¹ Meyer, s. 107

⁸² Meyer, s. 107

⁸³ Laboratuvarın önünden geçerken makineyi gören Pensilvanya Lehigh Valley Elektronik Ortaklığı'ndan biri içeri girerek, makinenin çok güzel olduğunu, fakat Dyson Makine ortaklığını bilmediğini söyler. Milgram makinesinden gerçekten gurur duymaktadır. Meyer, s.107; bkz. Russell, s. 157

⁸⁴ Milgram, Deney, s. 16

rin onlara yönelmesinden de kurtulduklarını sanırlar.⁸⁵ Deneylerden sonra deneklerle yapılan röportajlarda da bu durum gözlemlenmiştir. Deneyin sonuna kadar gidip en yüksek voltaı veren deneklerden birine “Kim gerçekte düğmeye basıyordu?” diye sorulduğunda denek, “Ben, fakat o ısrar etmeye devam etti.” diye cevap verir. Niye sadece durmadın diye sorduklarında durmak istedim fakat o durmamam için ısrar etti der. Neden deneycinin söylediklerini görmezden gelmedin diye sorduklarında ise yine deneyciye gönderme yapar ve onun deneyin devam etmesi gerektiği sözlerini itaatine gerekçe olarak ileri sürer.⁸⁶ İnsanların, otoriteye, vicdanları ile çelişmesine rağmen uyum göstermeleri, ahlak duygusu kaybından değil, otoritenin ondan beklediğini yerine getirme düşüncesinden gelir. Otoritenin ondan beklentilerini karşılayabilmek gurur, karşılayamamak utanç getirir. Yapılan davranışın içeriği vicdani değerlendirme dışıdır. Örneğin savaş döneminde bir köyü bombalarken, ölen insanlar tartışma konusu yapılmaz. Önemli olan görevini yerine getirip, getirmemektir.⁸⁷

Denek, araştırmacının emirlerine, kendi ahlaki görüşlerine göre yargılayarak değil; otoriteye ait görüşlere dayanarak itaat etmiştir. Denek, kişisel duygular ile görev bilincini birbirinden ayrı gibi kabul ederek, otoriteye itaati değerleri arasında öne almıştır. Bu da denegın sahip olduğu sorumluluğu, otoriteye bağlamasını sağlamaktadır.⁸⁸

“Sorumluluğun yerini değiştirmek suretiyle apaçık insanlık dışı davranışlardan kendini-muaf tutma, en dehşet verici haliyle toplumsal olarak onaylanmış kitle infazlarında gözler önüne serilir. Nazi hapis komutanları ve onların emrindeki personel, eşi görülmemiş insanlık dışı davranışlarında kendilerini kişisel sorumluluktan muaf tutmuşlardır. Sadece emirleri yürüttüklerini ileri sürmüşlerdir. Korkunç emirlere kendini-aklayıcı boyun eğme, My Lai toplu kıyımı gibi askeri vahşetlerde benzer şekilde aşıkârdır.”⁸⁹

Milgram bu deneyiyle itaat mekanizmasını çözmeye çalışmıştır. Yukarıda özetlediğimiz Asch’in deneyi ise uyma davranışı ile ilgiliydi ve denekler, açık bir şekilde olguyu görmelerine rağmen, gruba uymayı tercih etmişlerdi; diğer bir ifadeyle bir çeşit “Kral Çıplak” masalındaki durum... Asch’in deneyinde denekler gruba uyarken, Milgram’ın deneyinde denekler araştırmacıya itaat etmişlerdi.⁹⁰

İtaatle uyma aynı şey değildir; fakat “İtaat ve uyma [davranışının] her ikisi de insiyatifi dışsal bir kaynağa bırakmak anlamına gelir.”⁹¹ İtaatle uyma arasındaki farkları Milgram sayar: İtaat hiyerarşik bir yapıyla birlikte oluşur, uyma davranışı taklit etmedir. İtaat, taklit etme değildir. İtaatte norm açıktır, fakat uymada ima edilir. Denekler uyma davranışını gösterdiklerini inkâr ederlerken, itaati davranışlarının açıklaması olarak sahiplenirler. ⁹²Freeman, uyma

⁸⁵ **Milgram**, Deney, s. 126 vd

⁸⁶ **Milgram**, “Liberating Effects of Group Pressure”, s. 128-129

⁸⁷ **Milgram**, Deney, s. 17

⁸⁸ **Batmaz**, “Sanford, Milgram, Şerif ve Asch’in Otoriteryen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno’nun Sarkacı”, s. 26

⁸⁹ **Albert Bandura**, “İnsanlıkdışı Suçların İşlenmesinde Ahlakı Bağlantının Kesilmesi”, Hikmet Yurdu, çev. Hamdi Onay, Cilt 3, Sayı 6, 2010, s. 243

⁹⁰ **Freeman**, s. 50

⁹¹ **Milgram**, Deney, s.112; **Freeman**, s. 50

⁹² **Milgram**, Deney, s. 112; **Freeman**, s. 50

ve itaat ile hukuk ve ahlak arasında paralellik görür.⁹³Ash'ın ve Milgram'ın deneyleri gibi deneyler dışsal normatif kaynaklara uygun davrandığımızda bilişsel ve başarmaya yönelik çabaların nereye gideceğine dair açıklık sağlar.⁹⁴

Milgram, deneyinin, sosyal ortamlar arasındaki belirgin farklılıklara değil, itaatın temel unsurlarına odaklandığını ve bu nedenle de deneyin genel nitelikte (her yerde geçerli anlamında) olduğunu belirtir. Milgram deneyinde otorite, itaat ve meşruluk kavramları net bir şekilde ayrıştırılabilmektedir. İtaat, deneyi yürüten bilim adamının emriyle öğretmenin/deneğin elektrik şoku vermesiyle gerçekleşir. Emrin verilmesiyle denek “ajanlık durumuna” (agentic state) geçer, çünkü artık denek kendisini *otoritenin bir aracı* (instrument of authority) gibi görür. Deneyde otorite de çok açıktır; emirleri veren araştırmacı. Her ne kadar Milgrammeşruyetten ne anladığını açıklamasa da, genel şeması çerçevesinde Weberyen anlamda kabul veya rızaya dayalı meşru otorite tablosu çizdiği görülmektedir. Bu tanımın sorunlu yanı ise “rıza göstermeyen ve itaat etmeyen ...gayrimeşru” ilan edilmesidir.⁹⁵

Deneyde, araştırmacıya itaat gönüllü bir şekilde gerçekleşmektedir. Milgram, zora dayalı (örneğin bir silah doğrultulduğunda) gerçekleşen itaatın silahlı adamın gitmesiyle veya herhangi bir yaptırımın gerçekleşmesi durumu bertaraf edildiğinde sona erdiğini belirtir. Meşru bir otoriteye rızayla itaat durumunda, itaatsizliğe yönelik yaptırım kişinin kendisinden kaynaklanır. Bu durumda itaat zora dayalı değildir, kişinin kendi rolüne bağlılık düşüncesinden ortaya çıkar. Bu bağlamda kişinin itaatının içselleştirilmiş bir temeli vardır ve bu temel nedeniyle dışsal bir unsur (baskı, zor vb. gibi) ihtiyaç yoktur. Fromm'a göre bu emirleri sorumluluk bilinci, vicdan vb. adlar altında içsel bir otorite de emredebilir.⁹⁶ Hukuk açısından bu konu değerlendirildiğinde yaptırımın önemi

⁹³ Otorite, hukuk ve ahlak arasındaki ilişki; Sevtap Metin/Altan Heper, *Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü*, İstanbul, 2014 tarihli kitapta tartışılmıştır. Bu tartışmanın konusu Nazi Almanyası gibi rejimlerin hukukunun nasıl değerlendirileceğidir. Nazi Almanyası'nda hukuk adına ama hukuk olmayan yasa ve uygulamalarının, Nazi Almanyası yıkıldıktan sonra neye göre yargılanacağı konusunda farklı fikirler öne sürülmüştür. Nazi diktatörlüğü hukuku yaptığı gibi, ortamın baskısıyla yargıçları da denetim altına almış ve hukukun içinde kabul edilmeyecek kararların çıkmasına imza atmıştır. “Yasalı hukuksuzluk” olarak adlandırılan bu durumda, yasayı uygulayan yargıçların sorumlu olup olmayacağı konusunda nasıl karar verilecektir. Yasaların emrettiği şekilde karar vermek yargıçların görevidir. Fakat “pozitif yasalara dayansalar bile insanlık dışı yargısal kararların cezai sorumluluğu olduğu ilkesini benimsediğimizde artık bu kararların geçerliliği ve kararı veren yargıçların cezai/hukuki sorumluluğu gündeme gelecektir.” Nazi Mahkemelerinin yargısal otoritelerini, eleştirel düşünceleri bastırarak üzere keyfi bir şekilde kötüye kullanmaları yukarıdaki bağlamda yargılanabilir hale gelir. Korku ve baskı dönemi olmasına rağmen yargıçlar bu dönemde istifa edip, Nazi partisinin çıkar ve görüşlerini hukuk olarak uygulamaktan kaçınılabildiler. Hukuksuz yasalara karşı direnmek yargıçların hakkı ve görevidir. İktidarın, halkı tarafından meşru bir otorite olarak görülmesi, yaptığı ve uyguladığı hukukun da meşru olduğu anlamına gelmez. İktidarın meşruluğu, hukuku doğrudan meşru kılmaz. **Sevtap Metin/Altan Heper**, *Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü*, İstanbul, 2014, s. 49-52

⁹⁴ Bireyin uyma davranışı göstermesi ile hukuksal düzen sürdürülebilir. Aksi takdirde sıklıkla ihlalin olması ile hukuk etkinliğini kaybeder. **Mehmet Tevfik Özcan**, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, 4. Basım, İstanbul, 2011, s.76; **Freeman**, s. 51

⁹⁵ **Milgram**, Deney, s. 127; **Helm/Morelli**, s. 325-328

⁹⁶ **ErichFromm**, *Özgürlükten Kaçış*, çev. Şemsa Yeğin, 3. Basım, İstanbul, 1995, s.88 vd

fazla abartılmış anlamına gelir. Dahası Milgram'ın ifade ettiği gibi itaati içselleştirmiş bir kişi hiçbir zaman bir emir verilirse de, otoritenin isteklerini veya istek olarak görülebilecek şeyleri yapar.⁹⁷ Kişi, görünmez otoriteye boyun eğmeye devam eder. Bu görünmez otorite kamuoyu, sağduyu, bilim gibi başka şekillerde kendini gösterir.⁹⁸

Kişinin aklında yerleşik hale gelmiş mekanizmalardan birisi de görevin teknik detaylarında boğulup, kaybolması ve olayın bütününe dair bir fikre ulaşmamasıdır. Deney boyunca denekler, kelime çiftlerini mükemmel şekilde okuyarak ve titizlikle düğmelere basarak, iyi bir performans sergilemeye çalışırlar. Bu tür durumlarda denek amaç belirleme ve ahlaki değerlerin sınırları konusunu hizmet ettiği otoriteye bırakır.⁹⁹

Milgram, itaat davranışının gelişmesinde işbölümü ve bunun sonucu olan yabancılaşmaya da değinir. Denek masa başında kelimeleri okuyacak ve düğmeler basacaktır; "kimse şeytani bir davranışta bulunmaya karar vermemiştir", sadece emredilene yapmaktır. Modern karmaşık toplumlarda işbölümü ile insanlar, insani koşullardan uzak, belirli ufak ve özel işleri üstlendikleri bir çalışma hayatının parçası haline geldiler. Yaptıkları işlerin sonuçlarını görememe onları kendilerine yabancılaştırdığı gibi, otoritelerin daha etkili olmasını sağladı.¹⁰⁰

"İnsanlar verilen her türlü emri sorgulamadan nasıl yerine getiriyorlardı? Hangi psikolojiyle insanlar koşulsuz itaatte bulunuyorlardı?" Milgram'ın deneyinin ilham kaynağı olan Eichmann'ın yargılanmasından da bu bağlamda bahsetmek gerekiyor. Hannah Arendt, *Eichmann Kudüs'te: Kötülüğün Bayalığı Üzerine Bir Rapor* (Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil, 1963) adlı kitabında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi Partisi)'nin yüksek rütbeli bir subayı olan Adolf Eichmann'ın savaş ve insanlık suçuyla yargılanmasını anlatır ve Milgram bu kitaba atıfta bulunarak bazı sorulara cevap aramıştır: *"Acaba yönetici ve komutanlar, savaş suçlarını, emredildiği için mi işlediler yoksa yanlış bulmadıkları için mi işlediler?"* Arendt, savaş suçlularının yargılanmasını takip etmiş ve çok rahatsız edici ve düşündürücü şu sonuçlara ulaşmıştır: Yahudi soykırımından sorumlu Naziler kana susamış katiller gibi görünmemekteydiler. Tam aksine, çoğu sakın, yumuşak ve kibardılar; onlar, 'sadece emirlere uyduklarını, Yahudilerden nefret ettikleri için değil, kendilerine öyle yapmaları emredildiği için yaptıklarını' tekrar tekrar açıklıyorlardı.¹⁰¹ Milgram'ın şu sözleri Arendt'in gözlemini özlü bir şekilde ifade etmektedir: "İtaatin özü, eylemin, eylemi gerçekleştiren kişinin isteğiyle değil, sosyal hiyerarşinin üst basamağından gelen emirle gerçekleştirilmesidir."¹⁰² Arendt'e göre Nazi bürokratları yaptıkları eylemlerin sonuçlarıyla değil, görevlerini yerine getirmekle ilgilenmişlerdir.¹⁰³ Milgram, bir deney ortamında araştırmacının verdiği emirler-

⁹⁷ **Milgram**, Deney, s. 17; **Freeman**, s. 52

⁹⁸ **Fromm**, s. 223-224

⁹⁹ **Milgram**, Deney, s.16; **Robin Martin/Miles Hewstone**, "Social-Influence Processes of Control and Change: Conformity, Obedience to Authority and Innovation", *The Sage Handbook of Social Psychology*, Ed. A. Hogg, Joel Cooper, 2007, s. 315

¹⁰⁰ **Milgram**, Deney, s. 17,118

¹⁰¹ **Milgram**, Deney, s.137

¹⁰² **Milgram**, Deney, s. 156

¹⁰³ **Reicher/Haslam/Smith**, s. 317

le 50 yaşındaki bir adama elektrik verildiğini gözlemledikten sonra durumun vahametini daha fazla hissetmiştir. Emrin ilgili bir otoriteden geldiği durumlarda insanları herhangi bir vicdan sınırlaması olmaksızın, emri uygulamaya koyulmaktadırlar. Milgram'a göre, denekler, aynen Nazilerde olduğu gibi iyi bir insan olmaktan çok iyi nesnelere olmakla ilgilidirler.¹⁰⁴ Emrin daha büyük bir otoriteden gelmesi durumunda insanların neler yapabileceği çok daha endişe vericidir.¹⁰⁵

Milgram durumunun ironikliğine dikkat çeker; insanın bir yandan sadakat, disiplin ve fedâkarlık gibi yüce değerlere sahip çıkması, diğer yandan ise bu değerler üzerinden otoriteye itaat ile yok edici bir savaş makinesi haline gelmesi gerçekten ironiktir.¹⁰⁶

Bu duruma benzer bir örnek II. Dünya Savaşı'nda atom bombasının atılmasında görülür. II. Dünya Savaşı sırasında 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya atılan ve ilk anda 78 bin kişinin ölümüne neden olan atom bombasını taşıyan uçağın pilotu Paul Tibbets 2005 yapımı Hiroşima belgeselinde,

“Uçak havalanınca pilot kabiniinden uçağın arkasına, askerlerin olduğu yere geçtim. Kendimize kahve aldık ve onlara aslında ne yaptığımızı uçakta ne taşıdığımızı söyledim. İlk noktamızdan bombayı bırakma noktasına geldiğimizde bunu bir rutin olarak gerçekleştirdik. Tamamen bombalamaya konsantre olduk. Ben duygusal değilim. O anda düşündüğüm bir şey olsaydı, size ne olduğunu söylerdim. *İşimi yaptım ve başarıyla sonuçlandı için çok rahatlamıştım*, siz bunu anlayamazsınız” -Hitleri'in Eichmann'ı gibi- demiştir.”¹⁰⁷

Aslında diğer ahlaki değerlerin karşısında, otoriteye itaat daha üstün gelmiş bir değerdir. Milgram itaat sürecini açıklamaya çalıştığında moral ideallerle, öğrenilmiş itaat davranışının birbirinden ayıramayacağını da belirtir. Sorumluluğun terk edilmesiyle, “doğru olan” otoritenin söylediği hale gelir. İdealler, değerler kaybolur ve yenisi otorite ve tabi olanın etkileşimiyle ortaya çıkar.¹⁰⁸

“İyi bir vatandaş, iyi bir evlat, iyi bir memur veya işçi, bulunduğu ortamın norm ve kurallarına uyar”. Toplumun işleyişinde ortamın norm ve kurallarına uymak, birlikte yaşamı ve düzeni sağlamak için gereklidir. İnsanlar ailede, okulda sürekli olarak itaat etmeleri gerektiğini öğrenirler. Otoriteye itaat edenin ödüllendirildiği, otoriteye uymamanın ise cezalandırıldığı bir toplumsal yapıyla ilgi tecrübe, insanları hep otoriteye itaat ve uyma davranışına yönlendirir.¹⁰⁹ Fakat burada ilk sorulması gereken norm ya da kuralın içeriğinin ne olduğudur? Bunları belirleyenler kendi güç ve çıkarlarına göre norm ve kuralları oluşturmuşsa, ya da bunları oluştururken dayandıkları ilkeler, değerler aslında belirli bir kesimin çıkarlarına uygunsa? Daha çok sayıda eleştirel soru ileri sürülebilir.¹¹⁰

¹⁰⁴ Reicher/Haslam/Smith, s. 317

¹⁰⁵ Meyer, s. 115

¹⁰⁶ Milgram, Deney, s. 174

¹⁰⁷ Yıldız, s. 61-62

¹⁰⁸ Freeman, s. 58

¹⁰⁹ Milgram, Deney, s. 129-131

¹¹⁰ Meyer, s. 114

“Hümanist filozof ve psikologlar itaat ile özgür olma arasında bir ilişki olduğunu ve itaat etmeyi, özgürleşmenin ve geleceğe umutla bakmanın önünde önemli bir engel sayarlar, dolayısıyla erdem olarak görmezler. Fromm’a göre, tarih boyunca krallar, derebeyleri, devleti yönetenler, patronlar ve ana babalar, itaat etmenin erdem, itaatsizliğin ise ahlâk dışılık veya suç olduğu anlayışını savunmuş ve dayatmışlardır. Bu da sorgusuz ve şartsız itaate neden olmakta ve özgür iradeyi ortadan kaldırmaktadır.”¹¹¹

Fromm’a göre, itaat etme olgusu, insanlık tarihinin son bulmasına neden olabilir. Artık ulaşılan teknoloji ile tüm insanlığı yok edecek bombalar yapılmıştır. Bu durumun mantıklı bir açıklamasının olmadığını belirten Fromm, insanlığın bilim ve teknoloji olarak çok geliştiğini ama duygusal olarak taş devrinde olduğunu ifade eder. “Eğer insanoğlu kendini öldürürse bunun nedeni ölüm düğmelerine basmayı emredenlere itaat etmek olacaktır. Bu da insanın; korku, nefret ve hırsın ilkel tutkusuna, ayrıca milliyetçi gurura ve devlet egemenliğine itaat etmesidir.”¹¹²

V. DENEYİN TEMELİNDEKİ KAVRAMLAR

Milgram deneyi, Stanley Milgram’ın ifadesiyle “*yükücü itaat*” üzerine laboratuvarda yapılan bir çalışmadır.¹¹³ Milgram, sosyal itaatin nasıl oluştuğunu ve bir otoritenin emrine, kendi vicdani değerleriyle çatışsa bile, kişinin bu emre ne kadar uyacağını, kişilerin buldukları ortamlarda ve içinde oldukları grubu ve otoriteyi algılama biçimlerine göre nasıl hareket ettiklerini, kurbanlarına otoritenin emriyle ne kadar acı çektirebilme eğiliminde bulduklarını anlamak için laboratuvar ortamında deney yaparak, araştırmıştır.¹¹⁴ Bu deneyin yapılmasına kaynaklık eden Nazi Almanyası deneyimidir. Milgram, deneyi Nazi savaş suçlusunu Adolf Eichmann’ın Kudüs’te yargılanmaya başlamasından üç ay sonra Temmuz 1961’de yapmıştır.¹¹⁵

1933-1945 yılları arasında milyonlarca masum insan sistematik olarak emirlerle katledildi. Bir fabrikanın verimli çalışması için gereken düzen, soykırımı gerçekleştirmek için de oluşturuldu; gaz odaları inşa edildi, ölüm kampları kuruldu. “Bu insanlık dışı politikalar tek bir kişinin beyninin ürünü olabilir,

¹¹¹ Yıldız, s. 61

¹¹² Erich Fromm, İtaatsizlik Üzerine Denemeler, çev. A. Sayan, İstanbul, 1987, s.9’dan aktaran; Yıldız, s. 62

¹¹³ Milgram, “Behavioral Study of Obedience”, s. 371

¹¹⁴ Batmaz, “Sanford, Milgram, Şerif ve Asch’in Otoriteriyen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno’nun Sarkacı”, s.21; Yıldız, s. 46

¹¹⁵ Aktaran; Batmaz, “Sanford, Milgram, Şerif ve Asch’in Otoriteriyen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno’nun Sarkacı”, s.24. Milgram’ın deneye dayalı çalışmaları kişiler düzeyinde kalmamış, ulusal düzeyde insan davranışındaki benzerlik ve farklılıkları incelemiştir. Bu konuda çalışmalarına 1957 yılında başlamış ve Norveç ve Fransa’da deneyler yapmıştır. Bir ulusal kültür içinde insanların ortak davranış kalıplarına “uyum” gösterdikleri kabülünden yola çıkar. Solomon Asch’in çizgi deneyinin bir benzerini sesle düzenleyerek grup baskısını ölçmeye çalışır. Elde ettiği bulgular çerçevesinde Norveçliler’de uyma davranışının, Fransızlar’a göre çok daha yüksek olduğudur. Detaylı bilgi için bkz., Stanley Milgram, “Ulusal Farklılıkları Araştırmak İçin Deneysel Bir Yaklaşım”, Otoriteriyen Kişilik, çev. Mehmet R. Gürkaynak, Veysel Batmaz, İstanbul, 2006, ss.109-125.

fakat kitlesel ölçekte ancak çok büyük sayıda insanın emirlere uymasıyla yerine getirilebilirdi.”¹¹⁶

Milgram, başlangıçta Almanlar’ın farklı yaratıklar olduğunu bilimsel olarak kanıtlamayı amaçlamış ve böylece kötülüğü Almanlar’la sınırlamaya çalışmıştır. Çeşitli tarihçilerin görüşlerinden yola çıkarak Almanların özyapısında sorun olduğunu göstermek istemiştir. Bu tez dünyanın geri kalanını rahatlatıcaktır. Bu çerçevede deneyi önce Amerikalılarla sonra da Almanlarla yapmayı tasarlamıştı. Fakat Amerika’da yaptığı deneylerin sonuçları, beklenmedik ve rahatsız ediciydi ve artık Almanya’ya gitmesine gerek kalmamıştı.¹¹⁷

Bu araştırmasını ilk olarak 1963’te yazdığı *Behavioral Study of Obedience* makalesinde, daha sonra ise 1974’te yayımladığı *Obedience to Authority; An Experimental View* (Otoriteye İtaat: Deneysel bir Bakış) adlı kitabında değerlendirmiştir. Milgram 1974 tarihli *The Perils of Obedience* adlı makalesinde deneyle ilgili sonuçları şu şekilde özetler:

“İtaatin hukuksal ve felsefi açılarından çok büyük önemi bulunmaktadır, ancak bunlar çoğu insanın somut durumlarda nasıl davrandığı konusunda fazla bilgi vermez. Yale Üniversitesi’nde sıradan bir insanın sadece bir deney bilimcisinden aldığı emirle başka bir insana ne kadar acı çektireceğini ölçmek için basit bir deney düzenledim. Katılan deneklerin güçlü vicdani duyguları ile saf otoriteyi çeliştirdim ve kurbanların acı dolu çığlıklarının eşliğinde genellikle otorite kazandı. Yetişkin insanların, bir erk makamının komutası doğrultusunda her şeyi göze almakta gösterdikleri aşırı isteklilik, çalışmamızın acilen açıklama gerektiren önemli bulgusudur.

Sadece görevlerini yapan, kendi başlarına vahşi işlere kalkışmayan sıradan insanlar, korkunç yok etme işleminin bir parçası olabilmekteler. Ek olarak, yaptıkları işin yıkıcı sonuçlarını apaçık görmelerine rağmen, temel ahlaki değerleriyle çelişen bu görevlerde pek az kişinin otoriteyi reddetme potansiyeli olduğu görüldü.”¹¹⁸

Deney, sadece bir deney olmakla kalmamış, ulaştığı sarsıcı sonuçlar nedeniyle başka bilim adamları tarafından tekrar tekrar yapılarak, bu çok boyutlu insanlığa dair soruna çeşitli bilim dallarından yeni açıklamalar getirilmeye çalışmıştır.

A. Otorite

Hayatımız boyunca çeşitli otoritelerle karşılaşırız. Küçük yaşlarda, bizden daha bilgili olan büyüklerin sözlerine kulak veririz. Çünkü onlar yaşanmışlıklardan değerli sonuçlara ulaşmışlardır. Büyüdükçe, bize yön veren öğretmenler, patronlar çıkar ve bizden daha bilgili veya otoriteye sahip insanların söylediklerini yapmaya koşullanırız. Bu bize yaşamın zorluklarını daha kolay alt etmenin ve başarıya ulaşmanın kısa yollarını sağlar. Olgunlaştığımızda otoritelerin emirlerini izlemek olağan hale geldiği için bu konuda artık duyarlılığımızı yitirmişizdir. Çünkü küçük yaşlardan itibaren otoriteye itaat ödüllendirilmiştir ve bu durum bizim düşünmeden sadece denileni yapmamıza yönlendirir. Yaşam karmaşıklaştıkça ihtiyacımız olan bilgiye ulaşmak daha kolay olmasına

¹¹⁶ Milgram, “Behavioral Study of Obedience”, s. 371

¹¹⁷ Meyer, s. 99-100

¹¹⁸ Stanley Milgram, “The Perils of Obedience” 1974, http://www.age-of-the-sage.org/psychology/milgram_perils_authority_1974.html, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 09.11.2016

rağmen, daha fazla zaman ve enerji gerektirdiği için, bilen bir otoriteye başvurmak sonuca hızlı ve kolay ulaşmamızı sağlar. Bu bizi otomatikleştirirken, körleştirmekte ve vicdansızlığa yatkın hale getirmektedir.¹¹⁹

Milgram deneyinde iki temel unsur bulunmaktadır; biri otorite, diğeri ise otoritenin sujesi deneklerdir. Deneydeki otorite, emirler vermeye yetkili ve uyulması zorunlu bir *meşru otorite* olarak görülmektedir.

Otoritenin ne olduğunu ve nasıl bir etkiye sahip olduğunu görmek açısından bu kavramı açmak anlamlı olacaktır.

Milgram'a göre, bir otorite sistemi içinde en az iki kişi vardır ve bu sistem birinin diğerinin davranışını belirlemeye hakkı olduğu düşüncesine dayanan hiyerarşik bir sistemdir.¹²⁰ Ayrıca Milgram meşru otoriteyi "verili bir durumda sosyal kontrol pozisyonunda algılanan kişi" olarak belirtir.¹²¹ Buna göre otoritenin gücü kişisel özelliklerinden değil, sosyal yapıdaki konumunun diğerleri tarafından nasıl algılandığından gelir. Milgram'a göre bireylerde meşru bir otorite tarafından belirtilen davranışları kabul etme yönünde bir eğilim vardır.¹²²

Milgram'a göre otoriteye itaat toplumsal hayatın yapısında en temel unsurlardan biridir. Bütün toplumsal yaşam biçimlerinde bir çeşit otorite sistemine ihtiyaç vardır ve *otorite*, başkalarının emirlerine itaatsizlik veya boyun eğme şeklinde karşılık vermek zorunda olmayan kişidir.¹²³

Otorite kavramı çokça tartışılmıştır; en genel ifadeyle otorite; "fiziksel zorlama olmaksızın ve taleplerini tartışmaya ya da haklı göstermeye çalışmaksızın, gönülden itaat ettirme yolu"dur. Bu tanım "usdışı ve düşüncesiz itaatkârlık" tutumunu ve davranışını da içinde barındırmaktadır.¹²⁴

Otorite kavramını kudret, kuvvet, güç kavramlarından ayırtmak gerekir. Otorite taşıyan kişilerin çoklukla kuvvet kullanmak, emirlerini zorla uygulamak imkânına sahip olması bu kavramların karıştırılmasına neden olmaktadır. Örneğin suç işleyen bir kişiyi polisin yakalayıp hapse atması, zor kullanarak olur. Fakat kavgaya eden iki kişiyi ayırıp barışmalarını sağlayan polis komiseri zor kullanmaz; insanlar onun statüsüne dayalı otoritesine saygı duyarlar ve barışı sağlamak olan amaç gerçekleşir.¹²⁵

J. B. Bocheński, otorite kavramının mantıksal analizini yaparak, otoritenin ne olduğunu ortaya koymaya çalışır. Kavram olarak otorite bazen bir kişinin özelliğini, bazen de bir ilişkiyi ifade eder. Sosyolojik açıdan bir inceleme söz konusu olduğunda otorite, bir ilişki olarak ele alınmalıdır (kişi özelliği olarak ele aldığımızda özellikle psikolojinin çalışma alanında ilerlemek gerekir). "Otorite: Bir kişinin, iki veya daha fazla fert arasındaki ilişkideki statüsüdür ..."¹²⁶ "Kişi, diğerinin arzusuna gönüllü olarak, isteyerek uyar ve arzusuna uyduğu

¹¹⁹ Ford/Bird, s. 159

¹²⁰ Milgram, Deney, s. 112

¹²¹ Milgram, Deney, s. 132

¹²² Blass, s. 958

¹²³ Milgram, "Behavioral Study of Obedience", s. 371

¹²⁴ Gérard Mendel, Bir Otorite Tarihi; Süreklilikler ve Değişiklikler, çev. Işık Ergüden, İstanbul, 2005, s.11

¹²⁵ Sulhi Dönmezer, Sosyoloji, 8. Basım, Ankara, 1982, s. 294

¹²⁶ Tanımı Lexion der Psychologie, Herder 1971, I, s. 222'den aktaran; Joseph Maria Innocentius Bocheński, Otorite Nedir? Otorite Mantığına Giriş, çev. Hilal Görgün, İstanbul, 2015, s. 13-15

kişinin kendisinden bunu isteyebileceğine inanırsa aradaki ilişki bir otorite ilişkisi olur.”¹²⁷ Bu ilişkide bir taraf otorite sahibi, yani otoriteyi taşıyan; diğeri ise süjüder, yani otorite taşıyanın otoritesinin yöneldiği kişidir. Hem otoritenin hem taşıyıcısı, hem de süjesi bilinçli bir bireydir.¹²⁸ Otorite kavramında üçüncü bir unsur vardır ki, bu da otoritenin alanıdır. Otorite, bu üç unsurun birlikteliği ile ortaya çıkan ilişkidir.¹²⁹ Alan, otoriteyle bildirilenlerden oluşur. Çünkü otorite doğrudan doğruya bu bildirilenlerle ilgilidir. Bildirilenlerden olayların kendileri değil, malumatın bildirildiği bir bildirme, haberleşme anlaşılır, bu nedenle de gerçek olmayan bir şeydir. Bu nedenle “Otoritenin alanı reel değil, idealdir.”¹³⁰

Bocheński, mantuksal dizgeyi takip ederek otoritenin özelliklerine ulaşır. Vardığı sonuçlardan biri de şudur: “Hiç kimse herhangi başka bir insan için bütün alanlarda bir otorite değildir.” Bütün alanlarda otorite olan bir insanın olduğu doğru değildir. Bu iddiayla ortaya çıkan otorite “mutlak otorite” olarak adlandırılabilir ve Bocheński herhangi bir insani otoritenin mutlak otorite olmayacağını belirtir. Böyle iddiaya örnek faşist yönetimlerde görülür: “Mussolini ha sempre ragione/ Mussolini her zaman haklıdır” gibi... Mutlak otorite ancak Tanrı kavramıyla bağdaşmaktadır. Bu tür otoritenin insana veya bir gruba atfedilmesi, bunların tanrılaştırılmasıdır.¹³¹

Bocheński, otoritenin türlerini, otoritenin alanlarına göre belirlemeye çalışmıştır. “Otoritenin alanı önerme veya emirlerden oluşan bir sınıftır.” İki alan tarifine dayalı iki otorite türü vardır: Birincisi “bilgi otorites”, diğeri bir ifadeyle “epistemik otorite”, diğeri ise “amir otoritesi”, yani “deontik otorite”dir.¹³²

Epistemik otorite, bilenin, bilirkişinin otoritesidir. Bu otoritenin taşıyıcısı emir vermez, amir değildir, ancak önermeler ile süjeye yönelir. Çünkü bu otoritenin önermeleri, bilgi iletir ve herkesin önünde duran olgularla ilgilidir. Epistemik otoriteyi daha netleştirerek ifade etmek gerekirse; “... bir önermenin doğru olma ihtimali, bu önermenin belirli bir kişi tarafından iletilmesi sebebiyle artıyorsa bu kişi benim için epistemik otoritedir.” Bir kişinin epistemik otorite olarak kabul edilebilmesi için, taşıyıcının alanına hâkim olduğuna, yani *salahiyeti olduğuna* inanılması gerekir. İkinci olarak süjenin, otorite taşıyıcısının alanında daha çok bildiğini kabul etmesi gerekir. Yani *doğru söylediğine dair bir inancın olması* gerekir.¹³³

Deontik otorite, emirlere, davranış ilkelerine sahiptir. Epistemik otoriteden farklı olarak, deontik otoritenin kabulü pratik amaçlarla bağlantılıdır. Örneğin silahı doğrultmuş bir soyguncunun “Bana paranı ver!” emrine itaat ediyorum. Çünkü beni vurmasını istemiyorum. Karşımdakinin otoritesini tanıyarak, hayatımı kurtarma amacına ulaşmaya çalışıyorum. Bocheński, deontik otoriteyi şu önermeyle ifade eder: “Taşıyıcı, Süje için G alanında ancak şu türden bir Z olayı varsa deontiktir: 1) Süje, Z'nin gerçekleşmesini istiyor, 2) Süje, Taşıyıcının ona bir iddiayla bildirdiği ve G alanına ait bütün emirleri kendisinin

¹²⁷ Dönmezer, s. 294

¹²⁸ Bocheński, s.25-30

¹²⁹ Bocheński, s.17-19

¹³⁰ Bocheński, s. 23, 25

¹³¹ Bocheński, s. 37-38

¹³² Bocheński, s. 43-49

¹³³ Bocheński, s. 51-55

yerine getirmesinin bu gerçekleşmenin zorunlu bir şartı olduğuna inanıyor.” Bu önermeden çıkan unsurlara bakarsak: İlk olarak otoritenin varlığı, henüz gerçekleşmemiş, gelecekteki bir olayı ve süjenin de olmasını istediği *pratik bir amacı* şart koşar. Süje, amacının gerçekleşmesi için otorite taşıyıcısının emirlerine uymak zorunda olduğu *inancına* sahip olmalıdır. Deontik otoritede güven otoriteye değildir; olaylar arasındaki ilişkiden kaynaklı bir güven söz konusudur. İnsanlar deontikotoriyeinandıkça, otoritenin belirli bir temele dayanıp, dayanmadığı önemsizdir. Ama şu var ki, temelsiz otoriteye itaat ya “körü körüne” ya da “akıldışı”dır.¹³⁴

“Her deontik otorite ya bir yaptırım otoritesi veya (ayrı zamanda) bir dayanışma otoritesidir.” Örneğin para vermeye zorlayan bir soyguncunun otoritesi yaptırım otoritesine örnektir. Batmak üzere olan bir gemideki kaptanın otoritesi, dayanışma otoritesidir. Her ikisinin de yapısı aynıdır; soyguncunun kurbanı ile gemideki tayfalar bir amaca ulaşmak için emirlere itaat ederler. Fark, süjenin amaç karşısındaki tutumudur; yaptırım otoritesinde otorite taşıyıcısı ile süjenin amaçları farklıdır ve süjenin amacı ile davranışı arasındaki ilişki otorite taşıyıcısının iradesi ile kurulmuştur. Dayanışma otoritesinde ise hem otorite taşıyıcısının, hem de süjenin amacı aynıdır. Batmakta olan gemi örneğimizi tekrar ele alırsak; hem kaptan, hem de tayfalar tehlikeden kurtulmak istemektedirler.¹³⁵ Bocheński'nin bu değerli çalışması otoritenin ne olduğunu mantıksal olarak ortaya koyar. Sonuç olarak otorite, bir ilişki olarak süjenin otoriteyi kabulüne dayanır. Bu kabul gerçekleştiğinde ise süje bir takım konuların düşünülmesini, bir takım konularda karar verilmesini otoriteye bırakır. Bu noktadan sonra toplu kıyımlardan, atom bombasının gönül rahatlığıyla atılmasına kadar giden bir yol açılmış olur.

Otorite kavramı siyaset bilimi çerçevesinde ele alındığında en geniş anlamıyla “iktidar biçimidir ve bazen ‘meşru iktidar’ olarak tanımlanmaktadır.”¹³⁶ İktidar, diğer insanların davranışlarını etkileme becerisi, diğerleri üzerinde güç sahibi olma demektir. Fakat otorite ise başkalarının davranışlarına yön verme hakkıdır. Bu nedenle otorite kavramı, meşruiyet veya yasallıkla örtülü iktidar anlamında kullanılır.¹³⁷ Siyaset bilimci LeslieLipson iktidar ve otorite tanımlaması yaparak, bu iki kavramı karşılaştırır: “Otorite herkesin geçerli kabul ettiği bir kuraldır. Otorite kullanımı, belirli yasayı ya da kuruluşu kabul edenlerce tanınır ve karşıt düşüncedekilerce tolere edilir.” İktidarın ya yanında olunur veya karşısında olunur. Otoriteye sadece itaat edilir. İktidara direnç yasaldır, otoriteye itaatsizlik ise yasadışıdır. İktidar çıplaktır, açıktır; “otorite, meşruiyet kisvesine bürünmüş iktidardır.”¹³⁸

¹³⁴ Bocheński, s. 73-81

¹³⁵ Bocheński, s. 93-97

¹³⁶ Andrew Heywood, “Otoriteryanizm”, Siyasetin Temel Kavramları, Ankara, 2011, s. 246-248

¹³⁷ Andrew Heywood, “İktidar”, Siyasetin Temel Kavramları, Ankara, 2011, s. 44-47; Andrew Heywood “Otorite”, Siyasetin Temel Kavramları, Ankara, 2011, s. 52-54. Genellikle otorite ve otoriteryanizm birbirine karıştırılmaktadır. “Otoriteryanizm: Siyasal hakimiyetin rızası alınmaksızın topluma ‘yukarıdan’ dayatıldığı bir yönetim pratiği ve inancıdır. ... Otorite ‘aşağıdan yükselen’ meşruiyete dayanır.” Otoriteryanizm için bkz. Heywood, “Otoriteryanizm”, Siyasetin Temel Kavramları, Ankara, 2011, s. 246-248

¹³⁸ Leslie Lipson, Siyasetin Temel Sorunları, çev. Figen Yavuz, İstanbul, 2005, s. 80

Meşru otorite bağlamında MaxWeber'in otorite ve tipleri konusunda ki çalışmalarına bakmak gerekir. Weber, meşru otoriteyi rızayla emirlerine uyulan kurum olarak görür. Meşru otoriteye itaatın kaynağı, gelenekler, duygusal bağlar, çıkarlar, ideal amaçlar, yasalar olabilir. Bunun yanında otorite sahibi güç, kendi meşruluğu konusunda inanç da geliştirmeye çalışır. Bir otorite sisteminin meşruluğu, sosyolojik olarak önemli ölçüde ona uyulması ile değerlendirilebilir. "İtaat, boyun eğme' kavramı, kabullenen kişinin eyleminin, asıl olarak, verilen emrin içeriğini kendi davranışına temel olarak benimsediğini gösterecek bir yol izlemesidir." Otoriteye bağlı olanlar, emrin içeriğinden bağımsız şekilde ona uymaktadırlar.¹³⁹

Weber'e göre üç tip meşru otorite vardır ve onların temellendirilmesinde de şu düşünceler yatar;

"1. Rasyonel temeller: Normatif kuralların meşruluğu ve bu yasalara göre egemenlik konumuna getirilenlerin, emir verme hakkı olduğu inancına dayalıdır (yasal otorite).

2. Geleneksel temeller: Çok eski zamanlardan beri süregelen geleneklerin kutsallığına ve bu geleneklere göre gücü kullananların meşruluğuna olan yerleşik inanca dayalıdır (geleneksel otorite).

3. Karizmatik temeller: Bir bireyin istisna kutsallığına, kahramanlığına, örnek özelliklerine ya da onun tarafından açıklanan veya emredilen normatif kalıpların ya da emrin kutsallığına olan bağlılığa dayalıdır (karizmatik otorite)."¹⁴⁰

Yasal otorite durumunda uyulan, yasaların belirlediği ve şahsi nitelikte olmayan düzendir. Bireyler yetkili kişilerin, yetkileri çerçevesinde verdikleri emirlere uyarlar.¹⁴¹Burada yasallık ile meşruiyet eşanlamlı olarak kullanılır. "Weber'e göre otorite, güç kullanmaya ihtiyaç duymadan düzene uyulmasını sağlayan şeydir ve bunun nedeni belki de yalnızca yasanın böyle olmasıdır."¹⁴²Geleneksel otorite durumunda geleneklere dayalı olarak kutsal kabul edilen ve geleneklere bağlı olan kişiye itaat edilir. Burada itaat yükümlülüğü geleneklerle belirlenir ve şahsi bir bağlılık gerektirir. Karizmatik otorite durumunda, kendisine itaat edilen kişi kutsal, kahraman ya da bir takım özellikleri nedeniyle karizmatik lider olarak nitelenen kişidir. Kişilerin bu otoriteye bağlılığı ve bu otoritenin sınırı, insanların bu karizmaya inancıyla belirlenir.¹⁴³

Günümüz sosyologlarından Richard Sennett, otoriteyi bir gereksinim olarak belirtir. Çocuklar için yol gösterecek ve güven verecek bir otorite ihtiyaçtır. Yetişkinler açısından ise otorite diğerlerine gösterilen ilgi anlamına gelir. "En genel biçimiyle ...otoritenin, iktidar koşullarını yorumlama, bir güç imgesi tanımlamak suretiyle denetim ve nüfuz koşullarına bir anlam verme çabası ..."olduğunu ifade eder.¹⁴⁴ Otoritede bulunan nitelikler "güven, üstün bir yargılama gücü, disiplin uygulama yeteneği ve korku uyandırma kapasitesi"dir.¹⁴⁵

¹³⁹ Max Weber, Bürokrasi ve Otorite, çev. H. Bahadır Akın, İstanbul, 2005, s.35-38

¹⁴⁰ Weber, s. 40

¹⁴¹ Weber, s. 40

¹⁴² Mendel, s.40.

¹⁴³ Weber, s.40.

¹⁴⁴ Richard Sennett, Otorite, çev. Kamil Durand, 4. Basım, İstanbul, 2014, s. 27, 32

¹⁴⁵ Sennett, s. 30

Sennett'e göre otoritenin temel ögesi, güç sahibi olmasıdır ve otorite, bu güçle diğerlerini yönlendirme, disipline etme gibi eylemlerde bulunma iktidarınıdır. "Otorite, kısmen daha güçlü birinden duyulan korkuya dayalı bir deneyimdir ve acı çektirme, bu gücün somut temelidir." Fakat modern toplumlarda otoritenin itaat ettirme yöntemi artık zor kullanarak bedensel acı çektirmek değildir; ona eş değer boyun eğdirici denetim mekanizması olarak utanma duygusunu kullanmaktadır. Araç olarak şiddetin yerini utanma duygusu almıştır.¹⁴⁶

Sennett iki otorite tipinden bahseder: Birincisi paternalizm olarak adlandırıldığı *sahte sevgiye dayalı otoritedir*. Babanın aile içindeki otoritesine atfen adlandırılmış bu otorite tipinde, baba figürü himaye eden, koruyan gibi görünmektedir. Aslında otoritenin menfaatinin korunması asıl amaçtır.¹⁴⁷ İkinci otorite tipi sevgiye dayanmayan otorite olan *özzerkliliktir*. Bu tip otoritede gayrişahsîlik ve kayıtsızlık esastır. Weberyana anlamda özerk otorite, rasyonalite ve prosedürlerin hâkim olduğu modern bürokraside temsil edilen otoritedir. Burada duygusallıktan uzak ve kayıtsız ilişkilerin hâkim olduğu, kuralların ve prosedürlerin düz bir şekilde işlediği bir otorite karşısında bireyin muhatap olabileceği bir kişi yoktur. Kurumsal düzeyde araçsal rasyonalite işler ve bireyler özgürlüklerinden yoksunlaştıkça diğer insanlara, doğaya vb. yabancılaşırlar da.¹⁴⁸

Fransız psikiyatrist ve psikoanalist Gérard Mendel,¹⁴⁹ otoriteyi, meşruiyet ve iktidarın birlikteliğinin kabulü olarak görür. Bu ikisi bir madalyonun iki yüzü gibidir. Meşruiyet, toplumsal alanda otoritenin varoluş ve devamlılığı için zorunludur. Meşruiyet hangi düzeyde olursa olsun, iktidarın "otoritenin sahibi ya da temsilcisi olarak kendisini sunmasını" sağlar.¹⁵⁰ Mendel'e göre Weber'deki yasal-ussal otoritenin meşruiyet kaynağı olan yasallık, meşruiyetle karıştırılmaktadır. Yasal olan, yasaya uygun olandır. Bu noktada hukukçu Georges Burdeau, yasal olanın içinde taşıdığı değeri sorar. Bu değer, bu hukuksal düzeni doğrulayan bir ilkeye dayanmalıdır. Bu ilke meşruiyettir. Meşruiyetten otoritenin doğduğunu belirten Burdeau, meşruiyetin bir değerler sistemine dayanmasının gerektiğini ve bu nedenledemeşruiyetin özneliğinin izini taşıdığını söyler. Öznellik tek başına istikrarlı bir hukuk düzeninin temeli olamaz, çünkü özneliğin üzerine kurulu hukuk düzeni yurttaşlardan çok fanatikleri, isyancıları hareket geçirir. Tüm bunları derlersek, "eğer yasal iktidar meşru iktidarsa, bunun nedeni, bu iktidarı temellendiren yasanın da meşru olmasıdır."¹⁵¹ Paul Bastide ise meşruiyet ile yasallığın birbirinin yerine kullanıldığını belirtir. Otoritenin haklılığı ve kaynağı meşruiyettir. Yine de yasaya otoritesini veren meşruiyet nerden gelir sorusu belirsiz olarak ortada durmaktadır.¹⁵²

Mendel, otoritenin olası iki içeriğinden bahseder: Biri, olayla sınırlandırılmış bir iktidar talep eder. Bu iktidar "sert ve adil" nitelikli olacaktır. Bu içe-

¹⁴⁶ Sennett, s. 112-113

¹⁴⁷ Sennett, s.66-100

¹⁴⁸ Sennett, s. 101-140

¹⁴⁹ Psikiyatrist ve psikoanalist olan Gérard Mendel 30 yıl klinik ve teorik çalışmalar yapmış ve sosyo-psikoanaliz adlı yeni bir disiplin oluşturmuştur. Gilles Arnaud, "Poweract and Organizational Work: Gérard Mendel's Socio-psychoanalysis", Organization Studies, Cilt 28, Sayı 3, 2007, s. 410

¹⁵⁰ Mendel, s. 38

¹⁵¹ Georges Burdeau/Paul Bastide, "Yasallık" ve "Meşruiyet" maddeleri, Encyclopaedia Universalis'ten aktaran; Mendel, s. 41-42

¹⁵² Mendel, s. 42

rikli otorite tarihsel ve hukuksal gelenekten ani kopuş içermeyen, karşılıklı hak ve görevlerin bir şekilde belirgin olduğu, kuralların açık ve bilindir olduğu bir iktidardır. İkinci içerikteki otorite ise önceki otorite modelinin tersine keyfiyetin, şiddetin, ölçüsüzlüğün, sınırsızlığın ve irrasyonelitenin hâkim olduğu bir iktidardır. Mendel'e göre çok farklı toplumsallıklarda, tarihlerde ve ekonomik koşullarda otoriteler ortaya çıkmıştır; bu farklı koşullara rağmen otoritenin gerçekleşmesi açısından çok ortak nokta mevcuttur.¹⁵³

Bugün tartışmalarda otoritenin karşısına demokrasi kavramı konulmaktadır. Nitelik olarak otorite hiyerarşik ve temel bir eşitsizliğe dayanırken, demokrasi ise, en azından teorik düzeyde, eşitlik ve özgürlüğe dayanır. Demokrasiye yurttaşlarda egemenlikten pay alırlar. Demokratik değerler ise otoritenin değerlerinin zıddıdır; eşitlik, kamusal tartışma uzamı, rasyonel uslamlama, bir üstünlük kabûlünün *apriori* reddi gibi değerler demokrasilerde ortaya çıkar. Bu değerler aynı zamanda demokrasiye meşruiyet sağlarlar. Bu noktada otorite ve demokrasi meşru iktidar tanımında aynı yerde durmaya başlarlar; iki karşıt kavram gibi dururken temellerini oluşturan meşruiyet konusunda ortaklaşmışlardır.¹⁵⁴ Meşruiyet, güç kullanmanın zemini. Otorite, yetmediği yerde güçlü baskı araçları kullanmaktadır. "Güç, otoritenin *ultimatio*'sudur. Demokrasinin çelişkisi, çatışma durumunda bunu çözecek ve demokratik uygulamanın yaygınlaşmasını sağlayacak yeni tarzların geliştirilmemesidir.¹⁵⁵

Otorite üzerinde çalışmış olan bir başka düşünür olan Hannah Arendt, otorite tanımını vermez, fakat bize otoritenin ne olmadığını açıklar;

"Otorite, zorlayıcı dışsal güçlerin kullanımından uzak durur; güç kullanılan yerde otorite, kelimenin tam anlamıyla yenik düşmüştür. Diğer yandan otorite, eşitliği varsayan ve bir argümanoluşturma süreciyle işleyen iknaya da uyusabilir bir şey değildir. Argümanlara başvuruyla otorite bir yana bırakılmış demektir. İknanın eşitlikçi düzeni karşısında, her zaman hiyerarşik olan otorite düzeni durur. Otoriteyi gerçekten tarif etmek gerekirse, bu durumda bu tarif, hem güç yoluyla zorlamanın hem de argümanlar aracılığıyla ikna etmenin karşıtı olmalıdır."¹⁵⁶

Milgram deneyinde otorite gri giysili, davranışlarında soğukkanlı ve ciddi ifadeli deneyci bilimin otoritesinin temsilcisidir ve bilimin meşru otoritesinin arkasında üniversitenin görkemli, taştan katedrali bulunmaktadır.¹⁵⁷ Burada Bocheński'nin *epistemik otorite*, Morelli'nin ise *uzman otorite* olarak adlandırdığı otorite tipini görürüz. Morelli meşru otorite ile uzman otorite arasında; *otoriteye sahip olmak* ile (*in authority*; yetkili olmak kastedilmektedir) *bir otorite olmak* (*an authority*; bir alanda uzman olan kişi kastedilmektedir) olmak arasındaki farka dikkat çeker.¹⁵⁸

Otoriteye sahip olan (*in authority*) kavramının özünde, belirli bir ofiste, pozisyonda veya statüde yer almak vardır. Bu otoriteye sahip olan kişi kamusal denetime daha açıktır. Bir otorite olmak (*an authority*) ise otorite konumundaki

¹⁵³ Mendel, s. 88

¹⁵⁴ Mendel, s. 98-100

¹⁵⁵ Mendel, s. 107-109

¹⁵⁶ Hannah Arendt, "Qu'est-ce que l'autorité?," La Crise de la culture (1954), Gallimard, coll. "Idées", Paris, 1972, s.123'ten aktaran; Mendel, s. 30

¹⁵⁷ Mendel, s. 50

¹⁵⁸ Blass, s. 959

kişinin bilgeliğe sahip veya uzman olması ile insanların gözünde otorite olarak yetkilendirilmesini getirir. Deney bağlamında otorite sahibi bilim adamına yönelik insanların geçmişten günümüze bilim adamlarına ilişkin yargıları devreye girer ve bu bağlamda daha güvenilir bir otorite olarak değerlendirilirler.¹⁵⁹

Literatürde karşılaşılan bir diğer ayırım *de jure* ve *de facto* otorite ayırımıdır. *De jure* otoritede, “bazı hukuki sözleşmeleri, kurallar sistemini veya yetki verme yöntemini öngörür ve kimlerin bu hakka sahip olacağı belirlenebilir.” Bu otorite tipinin meşruluğu prosedürlere dayandırılmıştır. *De facto* otorite söz konusu olduğunda “bir kişi diğerlerinden saygıdan dolayı itaat görebilir, çünkü onun yönetmek için yasal hakkını tanıyıp ve ona saygı duyabilirler veya bunun yerine ‘kişisel özelliklerinden’ dolayı bunu yaparlar.”¹⁶⁰ Her türden karizmatik otorite ve kişinin uzman olmasından kaynaklı otorite, bu otorite tipini oluşturur.¹⁶¹

Otorite, bir ilişki olması münasebetiyle en az iki kişinin varlığını gerektirmektedir; bir taraf otorite iken, diğer taraf otoritenin yöneldiği kişidir. Böyle bir ilişki sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji, siyaset, hukuk, tarih, antropoloji gibi birçok bilim dalının konusu olmak hasebiyle farklı boyutlarıyla ele alınmıştır ve bu farklı referans noktalarından ele alış nedeniyle farklı tanımlar ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak otoriteye itaat insanlar için hayatı kolaylaştırdığından çok daha fazla vehim sonuçlara yol açar.

B. İtaat ve Uyuma Davranışı

Sosyal etki bir kişinin düşüncelerinin ve tutumlarının başka birinin düşüncelerini ve tutumlarını etkileme yollarını ifade eder.¹⁶² “Sosyal etki, bireyin düşüncelerinde, duygularında, tutumlarında veya davranışlarında, başka bir kişi veya grupta girdiği etkileşim sonucu meydana gelen değişim olarak tanımlanmaktadır.”¹⁶³ Bu değişim her zaman aynı yolla gerçekleşmemekte, aksine aşağıda da kısaca tanımlanmış olan farklı süreçler yoluyla da sosyal etki ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁴ Sosyal etki kuramını geliştirenlerden biri olan Bibb Latané sosyal etkileşimi açıklamak için üç temel ilke önerir. İnsanı etkileyen birçok sosyal faktör bulunmaktadır, insan bu etkileri şu özelliklere göre algılar: a) Sosyal faktörün kuvveti, b) sosyal faktörün kişinin yaşamında zaman ve mekân bakımından yakın olması ve c) sosyal faktörün etkilediği kişi sayısı. Latané bu ilkeleri kullanarak uymayı, otoriteye boyun eğmeyi, kutuplaşmayı, bireyin grup içindeki davranışının değişimini ve grubun birey üzerindeki etkilerini inceler.¹⁶⁵

Sosyal etkiyle ortaya çıkan tutum ve davranışları itaat ve uyuma olarak iki ana başlığa ayırabiliriz.¹⁶⁶

¹⁵⁹ Helm/Morelli, s. 326-328

¹⁶⁰ Richard B. Friedman, “On the Concept of Authority in Political Philosophy”, Concepts in Social and Political Philosophy, New York, 1973, s. 125’ten aktaran; Helm/Morelli, s. 328

¹⁶¹ Heywood, “Otorite”, s. 52-54

¹⁶² Martin/Hewstone, s. 312

¹⁶³ Lisa Rashotte, “Social Influence”, Sociology Encyclopedia, s. 4426-4429, http://www.sociologyencyclopedia.com/fragr_image/media/social, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 27.11.2016

¹⁶⁴ Yıldız, s. 43

¹⁶⁵ Doğan Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, 22. Basım, İstanbul, 2011, s. 533

¹⁶⁶ Sınıflandırma birçok alanda olduğu gibi tek değildir; örneğin itaat (obedience), uyuma (conformity), riayet etme (compliance) şeklinde de ayırım yapılabilmektedir.

1. İtaat (Obedience): Sosyal etkinin biçimlerinden biri olarak itaat, otorite olan bir başkasının emrine göre davranmadır. Böyle bir emir olmadan kişinin bu şekilde hareket etmeyeceği varsayılır.¹⁶⁷ “Kişi, diğerinin arzusuna gönüllü olarak, isteyerek uyar ve arzusuna uyduğu kişinin kendisinden bunu isteyebileceğine inanırsa aradaki ilişki bir otorite ilişkisi olur.”¹⁶⁸ İtaat bir kişiye olduğu gibi, bir grubun görüşüne de olabilir. İtaat sonucu uyma davranışının temelinde, uyma davranışı gösteren kişinin üzerinde bir başka kişi ya da grubun gücü/kontrolü söz konusudur.¹⁶⁹ Zaten itaat kavramı, meşru otoritenin baskı uygulayabileceği inancına dayanır.¹⁷⁰

İtaat, toplumsal hayatın bir bileşenidir. Milgram itaati, her toplumsal yapının bir otoriteye ihtiyacı olmasıyla ilişkilendirir.¹⁷¹ İtaat, bireysel davranışı politik amaçlara bağlayan psikolojik bir mekanizmadır. Aynı zamanda insanları otorite sistemine bağlayan “yatkinlik çimentosu”dur. Yakın dönem tarihin olguları ve günlük yaşamın gözlemlenmesi, birçok insanın itaatının son derece kökleşmiş bir davranış eğilimi olabileceğini ileri sürer. Hatta bu eğilim etik, sempati ve ahlaki davranış eğitimini alt eden baskın bir dürtüdür. Fakat bütün itaatlerin diğerlerine saldırganlık gerektirdiği düşünülmemelidir. İtaat sayısız üretken fonksiyona hizmet eder. Aslında toplumsal yaşam onun varlığına dayanır. İtaat eğitici ve ulvileştirici olabilir ve yıkıcı olduğu kadar yardımsever ve merhametli davranışlara sevk edebilir.¹⁷²

Sosyolojik açıdan itaat kavramı Weberci bağlamda meşruiyetin bir parçasıdır. Howard Newby (*The Deferential Worker*, 1977) tarafından “toplumsal etkileşimin, geleneksel otoritenin kullanılmasını gerektiren durumlarda, ortaya çıkan biçimi” olarak tanımlanmıştır. İtaat, düzenin meşru olduğunu iddia edenler ve bu düzene meşruiyet atfedenler arasında gerçekleşir. Üstün olan, itaat ilişkisinde, süreci yöneten, tanımlayan ve değerlendirendir. Aynı zamanda bu süreç “aşağıdan yorumlanan, geçerliliği ölçülen ve kendi çıkarları için kullanılan” bir niteliğe sahip olduğu için Newby bu durumu “itaatkar diyalektik” olarak adlandırmıştır.¹⁷³

2. Uyma (Conformity): Bir kişinin inanç ve davranışlarını, gruba uymak için değiştirmesini ifade eden sosyal etki sürecidir. Grup normlarına uyma bazen sadece başkalarının aynı ortamdaki varlığından kaynaklanabilmektedir, bazen de grubun standartlarına, sosyal normlarına ve beklentilerine uymak ve toplum içinde kabul görmek için gerçekleştirilebilmektedir. Uymaya zorlayan grup baskısı, zorbalık, ikna etme, alay, eleştiri gibi farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Burada çoğunluğun etkisi ile davranış değişikliği söz konusu ise bu *çoğunluk etkisi* olarak adlandırılır. Kişi grup içinde kabul görmek, gruba ters düşmemek, dışlanmamak, aforoz edilmemek, bulunduğu role uygun davran-

¹⁶⁷ **S. A. McLeod**, “Obedience to Authority”, 2007, www.simplypsychology.org/obedience.html, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 10.11.2016

¹⁶⁸ **Dönmezer**, s. 294

¹⁶⁹ **Çiğdem Kağıtçıbaşı/Zeynep Cemalcılar**, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*, 18. Basım, İstanbul, 2016, s.93; **Freeman**, s. 50

¹⁷⁰ **Kayaoğlu/Gökdağ/Kırel**, s. 65

¹⁷¹ **Milgram**, Deney, s. 11

¹⁷² **Milgram**, “Behavioral Study of Obedience”, s. 371

¹⁷³ **Gordon Marshall**, “İtaat”, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara, 1999, s. 368

mak, alay edilmemek, hor görülmemek gibi nedenlerle çoğunluğa uymak zorunda kendini hissedebilmektedir ve bunun sonucunda davranış değişikliğine giderek, uyma davranışı göstermiş olur.¹⁷⁴

Uyma veya uymama davranışının varlığı normların varlığı koşullarında ortaya çıkar. Yani bir norm olacak ki, ona göre bir kişinin yaptığı davranış uyuma veya sapma olarak nitelendirilebilsin. Bir davranış bir normun hoş görülebilir sınırları içinde kalıyorsa, uyuma söz konusudur. Eğer bunun dışında yer alıyorsa, o zaman bireyin davranışı sapma davranışı olarak değerlendirilir.¹⁷⁵

Normlar toplumsal hayatın içinde çok önemli fonksiyonlara sahiptirler. Grup içi uyum normlarla sağlanır. Normlar, grubun değerlerini yansıtır. Bireyler grup içinde belirli bir amaca ulaşmak istediğinde normlar bireyi başarıya ulaştıracak davranışlara yönlendirir. Grubun amacına aykırı davranışları yasaklar. Ayrıca normlar bireylerin karşılıklı beklentilerini tanımladığından kişilerin çevrelerini anlamada referans çerçevesi oluştururlar. O grup içinde neyin iyi, neyin kötü, hangi durumda nasıl davranılması gerektiği gibi konularda bireye o grup içinde onay gören davranışa yönlendirirler. Bazen de grubun ortak kimliğinin belirlenmesinde yardımcı olurlar. O grup içinde, diğer gruplardan farklı görünmeleri ve farklı davranışları gerektiği durumlarda, normların etkisi büyüktür.¹⁷⁶

İtaat, özdeşleşme ve benimseme ilk defa Herbert Kelman (1961) tarafından sosyal etki ve tutum değiştirmenin süreçleri olarak tasniflenmiştir. Kelman'ın tanımladığı bu süreçler uyuma tipleri olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁷ Buna göre;

a. Grup kabulü için uyuma (Compliance): Kişinin diğer birey ve grubun onayını almayı ummasıyla ortaya çıkan uyuma davranışını betimlemektedir.¹⁷⁸ İnsanlar, gruptan takdir almak, rızasını kazanmak, ayıplanmamak veya cezalandırılmak, dışlanmak gibi olumsuzluklardan korunmak için uyum gösterirler. Bu tür davranış değişikliği grup baskısının olmadığı zamanlarda etkisini yitirdiği için, diğer bir ifadeyle davranış değişikliği kişi tarafından içselleştirilmediği için geçici bir davranış değişikliği olarak değerlendirilmektedir. Asch'in deneylerinde görülen uyuma davranışı bu kategori içinde görülür.¹⁷⁹ Burada kişi üzerinde grubun baskısı *normatif etki* doğurur. Normatif etki, insanlar toplum içinde kabul görmek için davranışlarını gruba uyarladıklarında oluşur.¹⁸⁰

b. İçselleştirme (Internalisation): Kişi davranışı bir kurala veya görüşe kendisi doğru bulduğu için uyar. Uyulanın fikri, uyan tarafından benimsenir; çünkü kendi değer sistemiyle örtüşen bu fikre kişi inanır ve böylece kendi fikri haline getirir. Şerif'in otokinetik etki deneyini buna örnek gösterebiliriz.¹⁸¹

¹⁷⁴ Kayaoğlu/Gökdağ/Kirel, s.58; Yıldız, s.44; Tuğcu, s. 144; Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s.93; Batmaz, "Asch Çizgi Deneyi: Uyuma (Konformizm) Nedir, Nasıl Oluşur?", s. 192

¹⁷⁵ Şerif/Şerif, s. 136-138

¹⁷⁶ Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s. 92

¹⁷⁷ Georger R. Goethals, "A Century of Social Psychology: Individuals, Ideas, and Investigations," The Sage Handbook of Social Psychology, Ed. A. Hogg, Joel Cooper, London, 2007, s. 11 vd.; Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s.93-95; Yıldız, s. 44; Tuğcu, s. 144

¹⁷⁸ Martin/Hewstone, s. 314

¹⁷⁹ Yıldız, s. 44

¹⁸⁰ Kayaoğlu/Gökdağ/Kirel, s. 59

¹⁸¹ Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s.95; Yıldız, s. 44

İçselleştirme ile kişi doğru hissettiği yönde hareket ettiği için doğruyu anlama ve uygulama gereksinimi karşılanmış olur. Böylece uymanın en temel görevi olan gerçeği tanımlama içselleştirme ile gerçekleşmiş olur. Kurala ya da norma uyma çekinme, korkma, benzeme ya da doğru ve değerli bulunduğu için kişi içselleştirmede bulunmaz. Çünkü uyma davranışının dayanağı, kişinin kendi görüşüdür.¹⁸²

c. Özdeşleşme (Identification): Kişi, birisinin ya da bir grubun fikrine, değer verdiği veya çekici geldiği ve bu nedenle onlara benzeyebilmek için uyma davranışı gösterir. Kişi için uyulan değerli görülmeyle devam edildikçe, uyma davranışı da devam eder. Uyma davranışını yapması için, bunun doğru olduğuna inanması gerekmez. Sırf yakın arkadaşı seviyor diye, onun içinde bulunduğu grupla birlikte hareket etmesi bu duruma örnektir.¹⁸³

İtaat ve özdeşleşme, diğer insanlarla olumlu yönde ilişki geliştirmeye yarar, içselleştirme ise kişinin kendini doğru hissetmesini sağlar. Sonuç olarak herhangi bir sosyal etki, kişiyi uyma davranışına yönlendirebilir. Sadece biri değil, hepsi de çeşitli sıralarla uyma davranışını getirebilir. Milgram deneyinde, itaate dayanan uyma davranışı görülür. Denek, araştırmacının sözünden çıkmadığı için itaat etmektedir. İtaat yoluyla uymada, kişinin davranışına rağmen gerçekte fikrinde değişime yoktur.¹⁸⁴

VI. İTAATİ VE UYMA DAVRANIŞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

A. İnsanları Etkileme Yolları

Genellikle biri bizden neden göstererek sıradan bir istekte bulunduğunda, hiç düşünmeden, basitçe isteğe uyarız. İnsanları etkileyerek, istediklerini yaptırmanın, diğer bir ifadeyle itaat ettirmenin birçok yolu bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır;

Ödüller: Ödüller çok çeşitli olabilmektedir; bir arkadaşın onayı veya elde edilecek çıkar gibi... Ödül çok kişisel nitelikte olduğu gibi (değer verdiğiniz bir kişinin gülümsemesi), hiçbir kişisellik de taşımayabilir (bir işin belirli bir sürede bitmesi karşılığında ikramiye verilmesi) . Bazı durumlarda ödülün ne olacağı konusunda anlaşma yapılması mümkündür. Bazen de sadece beklenti bir ödül verilmesi yönündedir.¹⁸⁵

Baskı: Baskı, fiziksel güç kullanımından onaylamama işaretlerine kadar geniş bir yelpazeyi içerebilir.¹⁸⁶

Uzmanlık: Özel bilgi, bazı insanların diğerleri üzerinde gücünün aracıdır. Örneğin hastalandığımızda doktora başvurur, ona güvenir ve verdiği ilaçları içeriz. Çünkü onun bilgisinin bize yardımcı olacağını, istediğimiz şeyleri gerçekleştirmede önemli olduğunu biliriz.¹⁸⁷

¹⁸² Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s. 95, 98

¹⁸³ Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s. 94-95; Kipling D. Williams/Stephen G. Harkins/Steve J. Karau, "Social Performance", The Sage Handbook of Social Psychology, Ed. A. Hogg, Joel Cooper, London, 2007, s.303.

¹⁸⁴ Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s. 95-97

¹⁸⁵ Kayaoğlu/Gökdağ/Kirel, s. 62

¹⁸⁶ Kayaoğlu/ Gökdağ/Kirel, s. 62

¹⁸⁷ Kayaoğlu/Gökdağ/Kirel, s. 62

Bilgi: İnsanlara bilgi vererek etkileme yoludur. Kişinin uzman olması gerekmez. Örneğin bir arkadaşınız sevdiğiniz grubun sahne alacağını söyleyerek sizi konsere gitme yönünde etkileyebilir.¹⁸⁸

Yasal Otorite: Bazen otorite, sosyal roller gereği yasal hak ve sorumluluklarla donatılmış kişidir. Örneğin, polis, hakim, doktor gibi statülerde yer alan kişilerin, diğer kişilere nasıl davranmaları gerektiğini söyleme hakkı vardır. Bir olay veya durumda bu otoriteleri birçok göstergeden hemen tanırız: Hakimin siyah cübbesi, askerın üniforması, doktorun beyaz önlüğü gibi unsurlar kişinin otorite ve statüsünün göstergeleridir.¹⁸⁹

Acizliğin Gücü: Aciz ve yardıma ihtiyacı olanlar isteklerini yaptırmada belirli bir güce sahiptirler. Bir şekilde bir işin üstesinden gelmekte aciz olanlara yardım toplum tarafından her zaman onaylanan bir davranıştır. Bu nedenle acizlerin isteklerinin karşılanması da sosyal sorumluluk olarak görülür. Örneğin fakirlere yardım bu niteliktedir.¹⁹⁰

B. Otoriteryen Kişilik

Otoriteryen kişilik kavramı Adorno, Horkheimer ve Erich Fromm'un Aile ve Otorite Üzerine İncelemeler (*Studies on Authority and Family*) çalışmaları ve *Zeitschrift für Sozialforschung*'da yazdıkları makalelerle ortaya kondu. Bu grubun Frankfurt Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yaptıkları çalışmalar *Otoriter Kişilik Sendromu* olarak adlandırılan *otoriteryen kişilik* örüntüsünü gündeme taşımıştır. Otoriter Kişilik Sendromunda, "hoşgörmezlik, otoriteye boyun eğme, milliyetçilik, kurallara körü körüne bağlanma, dogmatiklik, sevgi yerine kuvvet ilişkilerine değer verme, tutuculuk, ayırmacı önyargı ve etnosantirizm gibi özellikler dinamik bir organizasyon içinde birleşirler."¹⁹¹

Hitler'in Nazi Almanyası'nda daha sonra Frankfurt Okulu olarak anılacak olan çevrenin çalışma yaptığı Sosyal Araştırma Kurumu Max Horkheimer başkanlığında "Almanya'daki politik görüş" konulu araştırmalar yürütmüş ve otoriteryen kişilik başlığında çarpıcı sonuçlara ulaşmışlardır. Buna göre;

"Büyük bir çoğunluğu Alman İşçi Sınıfı'na dâhil kişiler, sosyal demokrat ve komünist olduklarını ısrarla söyledikleri halde, kendilerine anket soruları sorulduğunda, asıl tutumları ve değer yönelimlerini ortaya çıkaran dolaylı sorulara (bugün bu tür sorulara "yansıtıcı sorular" denmektedir) verdikleri yanıtlarla, oldukça otoriteryen (yetkeci) bir kişiliğe sahip olduklarını göstermişlerdi. Frankfurt Okulu diye bilinen Araştırma kurumu üyelerinin bu verilerden çıkardıkları sonuca göre, büyük bir olasılıkla Hitler işbaşına gelecek ve Alman işçilerinden etkili hiçbir karşı-tepki görmeyecekti."¹⁹²

Otoriteryen kişilik örüntüsü dokuz temel kişilik ediminden oluşmaktadır:

¹⁸⁸ Kayaoğlu/Gökdağ/Kirel, s. 62

¹⁸⁹ Kayaoğlu/Gökdağ/Kirel, s. 62

¹⁹⁰ Kayaoğlu/Gökdağ/Kirel, s. 62

¹⁹¹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, Gençlerin Tutumları, Ankara, 1973, s.1'den aktaran; Batmaz, "Sanford, Milgram, Şerif ve Asch'in Otoriteryen Kişilik ve Uyuma Deneyleri ve Adorno'nun Sarkacı", s. 48

¹⁹² Nevitt Sanford, "Çağdaş Açılımla Yetkeci Kişilik", Otoriteryen Kişilik, çev. Mehmet R. Gürkaynak, Veysel Batmaz, İstanbul, 2006, s.63-64; Yıldız, s. 46

Alışılmışıya Bağlılık (*Conventionalism*): Uzlaşımsal, orta sınıf değerlerine katı bir bağlılığı ve dıştan gelen toplumsal baskılara karşı uyanıklığı içerir.¹⁹³Etnosantrizm ve politik tutuculuk, bu kişilik ediminin içeriğini oluşturur. Geleneksel orta-tabaka değerlerine uyma gereksinimi ile birlikte, bu değerlerin çiğnenmesini veya bunlara yönelik tehdit bu kişiliklerde büyük kaygı yaratır.¹⁹⁴

Otoriteryen Boyun Eğme (İtaat – *Authoritarian Submission*): Kişi, üyesi olduğu grup veya toplumun idealize edilmiş değerlerine boyun eğer ve bunları eleştirel olarak değerlendirmez.¹⁹⁵ Otoriteye saygı dengeli ve gerçekçi nitelikte değildir, abartılı ve duygusal bir boyuneğmesöz konusudur ve bu kişi için bu bir gereksinimdir.¹⁹⁶ İtaat ve saygı çocukların öğrenmesi gereken en önemli değer olarak görülür. Böyle yetiştirilen bir toplumda bireyler dışsal güçlü bir otoritenin yönlendirmesine açıktırlar.¹⁹⁷

Otoriteryen Saldırganlık (*Authoritarian Aggression*): Alışılmış, uzlaşım-sal değerlere karşı olanlara veya uymayanlara karşı düşmanlık, aşırı tepki gösterme, suçlama, reddetme ve cezalandırma isteği, otoriteye karşı abartılı saygı, itaat ve minnet duygusuyla birlikte yer almaktadır. Bu kişiler serbest duygusal yaşama, entelektüel ve kuramsal şeylere karşıdırlar. Çünkü özbilişin (*self-awareness*) derinleşmesi bireyin alışageldiği uyumunu sarsabilir. Katı gelenekselci tutumdan uzaklaşabilir, çocuklarını kendisinin uyduğu geleneklerden uzaklaştırabilir.¹⁹⁸ Sıkı kurallarla kontrol altına alınmış bu kişiler, üzerlerindeki baskılardan başkalarına şiddet uygulayarak kendi üzerlerinden atmaya çalışırlar. Kabul edilmiş otoriteye karşı herhangi bir eleştiri getiremeyen gelenekselci kişi, bu değerlere karşı gelen kişileri suçlamak, dışlamak ve cezalandırmak ister.¹⁹⁹

İçsellik Karşıtlığı (*Anti-intracception*): Duygulara, hayal gücüne ve benzeri özneliklere karşıt olma tutumunu yansıtır.²⁰⁰ Bu kavram aynı zamanda öznelliğe ve yumuşak huylu olmaya karşı hoşgörüsüz ve karşıt olmayı ifade eder. İnsana ait duyguları zayıflık olarak görür ve aslında gerçek duygulardan korur. Çünkü kendi duygularının kontrolünden çıkabileceğini düşünür.²⁰¹

İnsanüstü Varlıklara (Batıla) İnanma ve Tektipleştirme (*Superstition and Stereotyping*): Mistik, metafizik belirleyicilere inanarak, sorumluluğun kişinin denetleyemediği dış güçlere aktarılmasıdır. Tektipleştirme ile katı ve çok basit kategoriler içinde düşünme eğilimidir ve buna göre kişiler kalıpyargılarla

¹⁹³ Martin Jay, Dialektik İmgelem – Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923-1950, çev. Ünsal Oskay, İstanbul, 1989, s.350'den aktaran; **Batmaz**, "Sanford, Milgram, Şerif ve Asch'in Otoriteryen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno'nun Sarkacı", s.21.

¹⁹⁴ **Sanford**, s.66-67, 70-71; **Norris**, s. 33

¹⁹⁵ Martin Jay, Dialektik İmgelem – Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923-1950, çev. Ünsal Oskay, İstanbul, 1989, s.350'den aktaran; **Batmaz**, "Sanford, Milgram, Şerif ve Asch'in Otoriteryen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno'nun Sarkacı", s. 21

¹⁹⁶ **Sanford**, s. 71

¹⁹⁷ **Norris**, s. 34

¹⁹⁸ **Sanford**, s. 72

¹⁹⁹ **Norris**, s. 34

²⁰⁰ **Sanford**, s. 73

²⁰¹ **Norris**, s. 35

değerlendirilir.²⁰²Bilgi eksikliği batıl inanç ve tektipleştirmede etkili olmakla birlikte, önyargularla da yakından ilişkilidirler.²⁰³

Güç, iktidar ve Sertlikten Yana Olmak (*Liking Power and Toughness*): Hükmetme/ boyun eğme, güçlü/zayıf ilişkisi kişinin otoriteye boyun eğmeye zorlanması karşısında geliştirdiği tutumdur; “kudret karmaşası” yaşayan bu kişilerin odak noktası güçtür. Hem güçlü olmak ister, hem de gücü ele geçirip kullanmaktan korkar. Bu noktada güçlü kişilerle yakınlık kurarak, hem iktidarda olma, hem de boyun eğme gereksinimlerini karşılamış olur.²⁰⁴

Yıkıcılık ve İnsana İnançsızlık (*Destructiveness and Cynicism*): Herkeşe ve her şeye karşı genelleştirilmiş bir düşmanlık duygusu hâkimdir. Bu tutum daha çok olanak bulduğunda ortaya çıkar ve bu düşünceye sahip olanlar tarafından rasyonelleştirilir ve haklılaştırılır. Kendi saldırganlığından yola çıkarak herkese aynı saldırganlığı izafe eder.²⁰⁵ Bu saldırganlık ve yıkıcılık propaganda aracılığıyla azınlıklara yöneltilebileceği gibi, politik olarak karşıt olan gruba da yöneltilebilir.²⁰⁶

Yansıtıcılık (*Projectivity*): Bilinçli benliğe girmesine izin verilmeyen ve bilinçaltına atılan duygusal ve zayıflık hisleri, başkalarına atfedilerek yansıtılır.²⁰⁷ Freud’a referansla açıklanan bu özelliğe göre egonun kendini koruma fonksiyonu devreye girer. Varsayımsal yargılar ve gerçeklerin çarpıtılarak yorumlanmasını söz konusudur.²⁰⁸

Cinsellik (*Sexuality*): Cinsellikle ilgili konulara aşırı önem atfeden bir tutum sergileyen bu kişilik, dış – grupların geleneksel cinsellikle ilgili değerleri bozduklarını düşünür ve onları cinsel ahlaksızlıkla suçlar.²⁰⁹

Birçok eleştirmen, otoriteriyen kişiliğe atfedilen bu özelliklerin birçoğunun örtüştüğünü ve birbirinden ayrıştırılmasının oldukça zor olduğunu belirtmektedirler. Bunların dışında “hoşgörmezlik, otoriteye boyun eğme, milliyetçilik, kurallara körü körüne bağlanma, dogmatiklik, sevgi yerine kuvvet ilişkilerine değer verme, tutuculuk, ayrımcı önyargı ve etnosantirizm” davranışları otoriteriyen kişilikle örtüşen diğer davranış kalıplarıdır.²¹⁰

Şu belirtilmeden geçilmemelidir, otoriteriyen kişilik bireyler düzeyinde ele alınamaz. Kişilerde öz benlikte otoriteriyen kişilik mevcut olsa bile “bunun ortaya çıkması ve yıkıcı oluşumlara yol açması, etnik saldırganlığa, yabancı düşmanlığına, faşizme ve soykırım girişimlerine dönüşmesi; özgürlüklere müdahale ve azınlık haklarını ortadan kaldıracı biçimlerde kitlesel ve bireysel olarak edim-

²⁰² Martin Jay, Dialektik İmgelem – Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923-1950, çev. Ünsal Oskay, İstanbul, 1989, s.350’den aktaran; **Batmaz**, “Sanford, Milgram, Şerif ve Asch’in Otoriteriyen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno’nun Sarkacı”, s. 2; **Sanford**, s. 73

²⁰³ **Norris**, s. 36

²⁰⁴ **Sanford**, s. 74

²⁰⁵ **Sanford**, s. 74

²⁰⁶ **Norris**, s. 38

²⁰⁷ **Sanford**, s. 74

²⁰⁸ **Norris**, s. 39

²⁰⁹ **Sanford**, s. 75

²¹⁰ **Batmaz**, “Sanford, Milgram, Şerif ve Asch’in Otoriteriyen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno’nun Sarkacı”, s. 21

leştirilmesi” ancak toplumsal, siyasal ve ekonomik yapıların buna elverişli ortam sağlamasıyla bağlantılıdır.²¹¹

Sosyal Araştırmalar Kurumu'nun eski bir üyesi olan ErichFromm'un *Özgürlükten Kaçış* adlı kitabında totalitaryanizm ile ilişkili olarak “sado-mazoist karakter” kuramını ortaya koyar.²¹² Fromm, otoriteryen kişiliği Nazi Almanyası bağlamında toplumsal, siyasal ve ekonomik boyutlarıyla ele almıştır. Ona göre otoriteryen kişilik özellikleri Nazi Almanyası'nınaşağıorta sınıfında görülür. Nazi ideolojisinde yer alan “lidere körü körüne itaat, ırksal ve siyasal azınlıklara karşı kin, fethetme ve egemenlik kurma açlığı, Alman halkını ve 'Nordik Irkı' yüceltme” aşağı orta sınıfa çekici geliyordu. Tarih boyunca “güçlüye hayranlık, zayıftan nefret, küçük adamlık, düşman yürekli olma, para konusunda olduğu gibi duygu konusunda da cimrilik ve çilecilik gibi özellikler” bu sınıfın nitelikleri olarak devam etti. Bu kişilik yapısı diğer sınıfların içinde de az nicelikte de olsa bulunuyordu. Almanya'daki aşağı orta sınıfların bu hale nasıl geldiğini inceleyen Fromm'a göre özetle gittikçe kötüleşen ekonomik koşullar, geleneksel değerlerin çökmesi, toplumsal saygınlıklarının yitmesi, I. Dünya savaşındaki yenilgi gibi nedenlerle kendi yazgılarını ulusun yazgısı ile birleştirip değerlendirmeye başladılar. Savaş sonrası yenilgiye yönelik “milliyetçi tepki toplumsal aşağılanmayı ulusal aşağılanmaya yansıtan bir ussallaştırmaydı.”²¹³ Hitler, Alman sanayicileri ve junckerlerin çıkarlarına hizmet ederken, özellikle aşağı orta sınıfı yanına alarak Alman emperyalizminin ekonomik ve siyasal amaçları için harekete geçirdi.²¹⁴

Fromm, Hitler'i otoriteryen kişiliğin bir örneği olarak inceler. Ona göre otoriteryen kişiliğin özü, “sadist ve mazoşist²¹⁵ itkilerin aynı anda varlık göstermesi”dir. Bu iki eğilim, “insanlar üzerinde iktidar sahibi olma özlemi ile ezici büyüklükteki bir dış güce boyun eğme özlemi”dir.²¹⁶ Bilinçaltındaki bu duygusal gereksinim ilk olarak anne babaya karşı kendini gösterir. Bu kişiler aynı zamanda otoriteye karşı içlerinde isyan ve saldırganlık duyguları da taşırlar. Toplumsal koşullarla birleşen bu duygular kişinin kendi dışındaki gruplara, örneğin azınlıklara yöneltilir. Fromm'un sado-mazoşist olarak ele aldığı bu kişilik yapısı genellikle sapıklık ve nevrozla bağlantılı olarak kullanıldığı için, sağlıklı varsayılan insanlardaki bu tür yapıyı “*yetkeci kişilik*” olarak adlandırdı.²¹⁷

Almanya'da Hitler'in önderliğindeki Nazi ideolojisi ve bunun uygulamaları otoriteryen kişiliğin sistemli bir bütün haline gelerek faşizmin hayata geçirilmesini sağlamış oldu:

“Herkesin kendi üzerinde boyun eğeceği birine, aşağısında da egemenlik kurabileceği birine sahip olduğu bir astlık üstlük durumu yaratılmıştı; tepedeki

²¹¹ **Batmaz**, “Sanford, Milgram, Şerif ve Asch'in Otoriteryen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno'nun Sarkacı”, s. 17

²¹² **Sanford**, s. 64-65

²¹³ **Fromm**, s. 172-174

²¹⁴ **Fromm**, s.176-177

²¹⁵ Fromm sadizm ve mazoşizmi şu şekilde açıklar: Sadizm, bir başka insan üzerinde az ya da çok yıkıcılıkla karışık sınırsız yetke uygulamayı amaçlamak olarak anlaşılır; mazoşizm, kişinin kendisini yenilmez büyüklükte bir güç içinde eritmeyi ve onun gücünün ve etkusunun bir parçası olmayı amaçlar. **Fromm**, s. 177

²¹⁶ **Fromm**, s. 187

²¹⁷ **Sanford**, s. 64-65

adamın, liderin üzerindeyse, kendini içinde eritebileceği güç olarak Yazgı, Tarih, Doğa vardı. Dolayısıyla Nazi ideolojisi ve uygulaması, nüfusun bir bölümünün kişilik yapısından kaynaklanan arzularını doyuruyor ve egemenlik ve boyun eğmenin zevkini çıkaramamakla birlikte, teslim olmuş, yaşama olan, kendi kararlarını, her şeye olan inancından vazgeçmiş insanlara yön veriyor, onlara ne yapacaklarını söylüyordu.”²¹⁸

Fromm'a göre tarihsel süreçte Kilise otoritesinin yerini Devlet otoritesi, Devlet otoritesinin yerini bilinç otoritesi ve içinde bulunduğumuz çağda ise bilinç otoritesinin yerini uyum sağlama araçları olan anonim sağduyu otoritesiyle kamuoyu almıştır. Otorite artık açık halde değildir ve birey her şeyin ve herkesin araç haline getirildiği bir düzende bu kendi ürettiği makinenin bir parçası haline gelmiştir. Kendisine yabancılaşmış bu birey bu düzenin düşüncesi, duygusu ve istemesi gerektiği şeyleri düşünmekte, duymakta ve istemektedir. Benliğini yitiren birey bu yeni düzene uyum sağlayarak güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. Kimliksiz birey başkalarının beklentilerine uymakla güvenliğini sağlar fakat bu durumda da kendi yaşamını engelleyerek büyük bir bedel öder. Robotlaşmış insan kendisini tanımadığından ve ona göre yaşayamadığından mutsuzdur ve ruhsal açlık çeken bu birey “bireysel yaşama sözüm ona anlam ve düzen getiren bir siyasal yapı ve simgeler sunan, heyecan vaat eden her ideoloji ve her lideri kabul etmeye hazır durumda bulunma” tehlikesiyle karşı karşıyadır. Fromm, faşizmin beslediği kitlenin çaresiz, soyutlanmış, güvensiz ve giderek kendi yaşamının anlamı ve eylemlerini dayandıracığı ilkelere yitiren bireylerden oluştuğunu belirtir. Bunları aşmak için birey özgürlükten kaçarak, kendi benliğinin diğerlerinin içinde eridiği yeni bir bağıllık yaratır. Aslında insan yabancılaşmayı aştıkça özgürleşir ve mutluluğa ulaşabilir. Faşizm ise bireyin “bireysel benliğin ortadan kaldırılması ve tümüyle daha yüksek bir güce boyuneğer duruma getirilmesi”ni amaçlar ve böylece güçlenir.²¹⁹Bireyin özgürleşmesi (kendini bilmesi, yabancılaşmadan kurtulması) ile faşizm kendisine yer bulamayacaktır.

C. Uyma Davranışını Etkileyen Kişisel Nedenler

İnsan belirli bir toplum içinde biçimlense de, her bir bireyin farklı karakterleri ve bu karakterleri gereği öne çıkan bazı özellikleri vardır. Bu nedenle uyma ya da uymama davranışının ortaya çıkması kişiden kişiye farklılaşır.²²⁰

1) Benliğin Etkisi: Bazı kişilerin benliklerinde ilişkişellik yönleri, bazı kişilerin ise bireyci yönleri daha öne çıkar. İlişkisel benliğin öne çıktığı kişiler gruba daha çok önem verirler ve bu nedenle de grubun değerlerine, normlarına

²¹⁸ Fromm, s. 188

²¹⁹ Fromm, s. 200-215

²²⁰ Sigmund Freud'un cinsel bastırmalardan kaynaklanan nevrozları tedavi amacıyla geliştirdiği libido kuramı “hem toplumsal normların insan kişiliği içinde yer aldığı ortaya koydu, hem de bu normların ego üzerine uyguladığı baskıyı aydınlığa kavuşturdu.” Libido kuramına göre ego, süpereo ve id arasındaki ilişki bireyin norma uyup uymamasında etkilidir. Rasyonel düşündüğümü alan olan ego, içgüdülerin yer aldığı id ile normların ve yasaklamaların bulunduğu süpereo arasında denge sağlar. “Süper-ego, ego üzerinde baskı kurarken, “toplumsal”ı, yani normatif olanı “bireysel”e kaçırmaz şekilde dayatır.” Böylece kişi dışsal yaptırımı düşünmeden, kendi kişiliğinde yer alan bu mekanizmadan dolayı kendisini sınırlayarak ihlali standart davranış haline getiremez. **Özcan**, s. 97-102

daha dikkat ederler. Bu kişilerde uyma davranışı daha fazla görülür. Benliklerinde bireyci yön ön planda olan kişiler, kendi düşünce ve ilkelerine öncelik ve önem verdiklerinden, kendilerini grupta bağlı ve ona uymak zorunda hissetmezler.²²¹

2) Birey Olma Gereksiniminin Etkisi: Bazı kişiler bireyselliklerini korumak için, onları diğerlerinden ayıran kendilerine has özellikleri sürdürmeye çaba gösterirler. Yapılan laboratuvar deneylerinde birey olma gereksinimini güçlü bir şekilde hisseden kişilerin daha az uyma davranışı gösterdikleri ve yaratıcı aykırılıkta buldukları saptanmıştır.²²²

3) Kişisel Kontrol Arzusunun Etkisi: Bazen de bireyler, davranışları üzerinde kontrolleri olduğunu hissetmek için sosyal etkiye karşı, uyumsuz davranışta bulunabilmektedirler. Bu bağlamda geliştirilen psikolojik direnme kuramına göre, bireyler özgürlüklerine yönelik sınırlandırma çabalarına kendi davranışlarının kontrolünün kendilerinde olmasını istediklerinden direnecekleri ileri sürülmüştür. Yapılan çeşitli deneylerde kişisel kontrol arzusu yüksek olan kişilerin, sosyal etkiye, grup baskısına daha fazla direnç gösterdikleri belirlenmiştir.²²³

4) Yetkinliğin Etkisi: Grup içinde kişi diğer üyeleri daha yetkin görürse, uyma davranışı artmaktadır. Eğer kişi kendini grubun diğer üyelerinden daha yetkin ve bilgili görürse, kendinde karşı koyma gücü bulabilmektedir. Kişilerin, yetkinlik algılaması, objektif yetkinlik derecesinden daha önemli olduğu gözlemlenmiştir.²²⁴

5) Cinsiyetin Etkisi: Son yıllarda yapılan araştırmalar kadınların ve erkeklerin uyma davranışı konusunda çok fazla farklılık olmadığını göstermektedir. Fakat kadınların üzerindeki sosyal etki faktörlerinin erkeklerden çok daha farklı ve fazla olduğunu hatırlatarak, grup içinde ve izlendiğini bilen kadınların aynı durumdaki erkeklere göre daha fazla uyum davranışı sergiledikleri görülmüştür.²²⁵

Yukarıda belirtilenler dışında derin araştırmalarla uyan (bağımlı) deneklerle, uymayan (bağımsız) denekler arasında başka farklılıklar da saptanmıştır: Bağımsız deneklerin, "entelektüel etkinlik, ego gücü, liderlik yeteneği ve sosyal ilişkilerde olgunluk" özelliklerine; bağımlı deneklerin ise "aşağılık duygusu, katı ve aşırı benlik kontrolü ve otoriteriyen" tutumlara daha fazla sahip oldukları görülmüştür.²²⁶

Psikoloji alanında daha önceleri kişilik özelliklerinin doğrudan davranışı belirlediği sayılmış, fakat daha sonraki ele alışlarda ise kişilik özelliği önemli bir etken görülmekle birlikte, ortamsal etkenler ile kişilik özelliklerinin etkileşiminin davranışın gerçekleşmesinde büyük önem sahip olduğu görülmüştür. Yani kişilik özelliklerini saptamak, uyma davranışını anlamak için tek başına yeterli değildir. Milgram deneyindeki deneklerin sadist oldukları tezi, deneyin kendi içinde elimine edilmiştir.²²⁷

²²¹ Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s.86; Kayaoğlu/Gökdağ/Kirel, s. 61

²²² Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s. 86

²²³ Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s. 86-87

²²⁴ Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s. 87

²²⁵ Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s. 87

²²⁶ Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s. 88

²²⁷ Kağıtçıbaşı/Cemalcılar, s. 89-90

D) Uyuma Davranışında Kültürel Etkenler

Kültürel farklılıkların uyuma davranışını nasıl etkilediğini görmek açısından Milgram ve Asch'in deneyleri takip edilebilir. Hem Milgram'ın hem de Asch'in deneyleri birçok ülkede farklı bilim adamları tarafından tekrarlanmıştır. Bu deneylerden elde edilen sonuçlara göre daha toplulukçu kültürlerde, bireyselci kültürlerle göre uyuma davranışı daha fazla gözlemlenmiştir. Toplulukçu kültürlerde grup çıkarları, bireylerin çıkarlarının önünde yer alır. Toplulukçu kültürlerde insanlar topluluğun onayını, bireyci kültürlerdeki insanlardan daha fazla önemser. Fakat toplulukçu kültürlerdeki uyuma davranışının daha fazla görülmesi, her türlü gruba uyacakları anlamına gelmez.²²⁸

IV. SONUÇ

Milgram deneyi hem deneyin içeriği olarak, hem de yöntemi olarak çok tartışılmıştır, deyim yerindeyse bilim dünyasında bomba etkisi yaratmıştır. Bu çalışma otorite, itaat, uyum gibi sosyal psikolojinin içinde yer alan çok temel kavramların nasıl işlediğine dair çok somut verilere ulaşmamızı sağlamıştır.

Milgram, deneyin ilk sonucu olarak yetişkinlerin bir otoritenin emri ile neredeyse her şeyi gerçekleştirmeye hazır ve istekli olduklarını ileri sürer. Deney katılanların sıradan işlerde çalışan, sıradan insanlar olduğunu belirten Milgram, bu insanların canavar veya sadist olduğu argümanın zayıf olduğunu belirtir. Arendt'in 1963'te yazdığı *Kötülüğün Sıradanlığı* kitabı tam da buna işaret eder. Eichmann'ın yaptıklarını yapmak için canavar, sadist, şeytani vb. olmak gerekmemektedir. Sıradan insanların deney için yaptıkları, kötülüğün ne kadar da yakın, ne kadar da sıradan, ne kadar da bugüne dair olduğuna işaret etmektedir. Otoriteye itaat insanlar için daha kolayken, otoriteye itiraz çok daha zordur.

Milgram, deneyde ortaya çıkan verilerin anlaşılabilmesi için daha derinlikli tartışmalara yönelir. Psikanalitik bir bakış açısıyla insanın süperegosu, onu günlük hayatında dengede, kontrol altında tutar. Fakat bu değerlendirme kişinin bireysel davranışları için geçerlidir. Birey organizasyonel bir düzene dahil olduğunda, amirlerden gelen emirler, yönlendirmelerde bireyin içsel ahlaki değerleri kriter oluşturmamaktadır.

Deneklerle konuşulduğunda hepsinin belirli ahlak anlayışına sahip oldukları görülmüştür. Fakat deneyden anlaşılan değer yargıları gerçek durumlarda davranışı tek belirleyen değildir. Milgram'a göre ahlak yargıları düşünülmenin aksine kişinin davranışızüzerindeki etkisi çok azdır. Bütün dinlerde ve diğer toplumsal normlarda görülen birçok emir insanın ahlak anlayışında üstün bir değer olarak görülse de, insanın psişik dünyasında aynı şekilde yer tutmamaktadır. Ahlaki yargular, otoritenin emriyle çok kolay bir kenara itilebilir, itilebilmektedir.

Amaç ve ahlak tartışmasını otoriteye bırakan kişinin durumu, kişinin otoriteye hizmet eden olarak araçlaşmasıdır. Milgram'ın "araçlaşma kuramı" olarak adlandırılan bu tezine göre kişi kendi davranışının sorumlusu olarak görmemektedir. Değerlendirme ve karar yetkisini otoriteye devreden kişi, kendi ahlak yargılarını değil de, otoritenin emirlerini takip eder ve böylece tüm sorumluluk otoriteninmiş gibi düşünür. Bu düşüncenin en net olarak gözlemlen-

diği Nüremberg yargılamalarında Nazi üst düzey görevlilerilaboratuardaki deneklerle aynı şeyi ifade etmişlerdir: ben bana söyleneni, görevimi yaptım.

Milgram'a göre otoriteye itaatin en büyük nedeni hayatımızdaki sürekli çatışmadan yorulmamızdır. Birilerinin bizim yerimize geçip karar vermesi çatışmalarla yüzleşmekten daha kolaydır. Karar vermek ve sorumluluk almak gibi çok büyük iki sorundan kurtulmak hayatı kolaylaştırırsa da, sonuçları itibariyle kişi birey olmaktan çıktığı gibi, vicdanını da askıya almıştır.

Otoriteyi, içinde bulunduğu sorgulamayan kişiler sayesinde otoriteler, iktidarlarını güçlendirebilmekte ve keyfi uygulamaları artırabilmektedir. Küçük yaştan itibaren itaat etmemiz, çevremize, kurallara uymamız öğretilmektedir. Bu toplum halinde yaşamamızın bir gereğidir de. Fakat herşeye sonuna kadar itaat edeceğimiz, boyun eğeceğimiz anlamına gelmemektedir. Yanlış, haksız, vicdanımıza aykırı olanlara itiraz etmek de insan olmanın bir gereğidir. Bu ancak sorgulayan bir kişilikle olabilir. Bu nedenle bilinçli ve kendimize, çevremize, bütün insanlığa duyarlılı olmalıyız. Filozoflar hep bu konuda uyarıda bulunmuşlardır: Sokrates, "Kendini bil" diye uyarırken, Kant insanın aklını kullanarak, "ergin olması" çağrısı yapmıştır.

KAYNAKÇA

Arnaud, Gilles, "Poweract and Organizational Work: Gérard Mendel's Socio-psychoanalysis", Organization Studies, Cilt 28, Sayı 3, 2007, ss.409-428.

Bandura, Albert, "İnsanlık dışı Suçların İşlenmesinde Ahlaki Bağlantının Kesilmesi", Hikmet Yurdu, çev. Hamdi Onay, Cilt 3, Sayı 6, 2010, ss.235-269.

Batmaz, Veysel, "Asch Çizgi Deneyi: Uyma (Konformizm) Nedir, Nasıl Oluşur?," Otoriteryen Kişilik, çev.Nazlı Fatma Kilerci, Veysel Batmaz, İstanbul, 2006, ss.191-205.

Batmaz, Veysel, "Sanford, Milgram, Şerif ve Asch'in Otoriteryen Kişilik ve Uyma Deneyleri ve Adorno'nun Sarkacı", Otoriteryen Kişilik, İstanbul, 2006, ss.9-59.

Blass, Thomas, "The Milgram Paradigm After 35 Years: Some Things We Now Know About Obedience to Authority", Journal of Applied Social Psychology, Cilt 29, Sayı 5, 1999, ss.955-978.

Bocheński, Joseph Maria Innocentius, Otorite Nedir? Otorite Mantiğina Giriş, çev. Hilal Görgün, İstanbul, 2015.

Cüceloğlu, Doğan, İnsan ve Davranışı, 22. Basım, İstanbul, 2011.

Demirkasımoglu, Nihan, "Toplum Yaşamında Kurallar: Birey-Kural İlişkisi", CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, 2015, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cbayarsos/article/view/5000112575/5000104843>, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 15.12.2016, ss. 138-156.

Dönmezer, Sulhi, Sosyoloji, 8. Basım, Ankara, 1982.

Ford, Gary L./Bird, Connie, Life is Sales, Kanada, 2008.

Freeman, M.D.A., "Milgram's Obedience to Authority- Some Lessons for Legal Theory", The Liverpool Law Review, Cilt 1, 1979, ss.45-61.

Fromm, Erich, Özgürlükten Kaçış, çev. Şemsa Yegin, 3. Basım, İstanbul, 1995.

Goethals, Georger R., "A Century of Social Psychology: Individuals, Ideas, and Investigations", The Sage Handbook of Social Psychology, Ed. A. Hogg, Joel Cooper, London, 2007, ss.3-23.

Helm, Charles/Morelli, Mario, “Stanley Milgram and the Obedience Experiment: Authority, Legitimacy and Human Action”,*Political Theory*, Cilt 7, Sayı 3, 1979, ss.321-345.

Heywood, Andrew, “Otoriteryanizm”,*Siyasetin Temel Kavramları*, Ankara, 2011.

Heywood, Andrew, “İktidar”, *Siyasetin Temel Kavramları*, Ankara, 2011.

Heywood, Andrew, “Otorite”, *Siyasetin Temel Kavramları*, Ankara, 2011.

Hollander, Paul, “Revisiting the Banality of Evil: Contemporary Political Violence and the Milgram Experiments”,*Society*, Cilt 53, Sayı 1, 2016, ss.56-66.

İşıktaç, Yasemin/Koloş, Umut, *Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul, 2015.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem/Cemalcılar, Zeynep, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*, 18. Basım, İstanbul, 2016.

Kayaoğlu, Aysel/Gökdağ, Rüçhan/Kirel, Çiğdem, *Sosyal Psikoloji – I*, Ed. Sezen Ünlü, Eskişehir, 2011.

Lipson, Leslie, *Siyasetin Temel Sorunları*, çev. Figen Yavuz, İstanbul, 2005.

Marshall, Gordon, “İtaat”,*Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Ankara, 1999.

Martin, Robin/Hewstone, Miles, “Social-Influence Processes of Control and Change: Conformity, Obedience to Authority and Innovation”,*The Sage Handbook of Social Psychology*, Ed. A. Hogg, Joel Cooper, London, 2007, ss.312-332.

McLeod, S. A., “Obedience to Authority”, 2007, www.simplypsychology.org/obedience.html, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 10.11.2016.

Mendel, Gérard, *Bir Otorite Tarihi; Süreklilikler ve Değişiklikler*, çev. Işık Ergüden, İstanbul, 2005.

Metin, Sevtap/ Heper, Altan, *Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü*, İstanbul, 2014.

Meyer, Philip, “Hitler İsteseydi Tanımadığımız Birine Elektrik Sandalyasına Oturtur ve Düğmeye Basar Mıydınız?”,*Esquire*, çev. Ali Dönmez, Cilt 74, 1970, ss.99-118.

Milgram, Stanley, “Behavioral Study of Obedience”,*Journal of Abnormal and Social Psychology*, Cilt 67, Sayı 4, 1963, ss.371-378.

Milgram, Stanley, “Liberating Effects of Group Pressure”,*Journal of Personality and Social Psychology*, Cilt 1, Sayı 2, 1965, ss.127-134.

Milgram, Stanley, “Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority”,*Human Relations*, 1965, ss.57-76.

Milgram, Stanley, “The Perils of Obedience”, 1974, http://www.age-of-the-sage.org/psychology/milgram_perils_authority_1974.html, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 09.11.2016.

Milgram, Stanley, “Ulusal Farklılıkları Araştırmak İçin Deneysel Bir Yaklaşım”,*Otoriteryen Kişilik*, çev. Mehmet R. Gürkaynak, Veysel Batmaz, İstanbul, 2006, ss.109-125.

Milgram, Stanley, “Yetkeye Boyun eğme ve Karşı Gelmenin Bazı Koşulları”,*Otoriteryen Kişilik*, çev. Mehmet R. Gürkaynak, Veysel Batmaz, İstanbul, 2006, ss.83-108.

Milgram, Stanley, *Deney*, çev. Melis Olçum, K. Uğur Tüfekçi, İstanbul, 2015.

Gareth, Norris, *The Authoritarian Personality in the 21st Century*, Doktora Tezi, 2005, <http://epublications.bond.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1028&context=theses>, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 05.02.2017.

Özcan, Mehmet Tevfik, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, 4. Basım, İstanbul, 2011.

Rashotte, Lisa, "Social Influence", Sociology Encyclopedia, http://www.sociologyencyclopedia.com/fragr_image/media/social_27/11/2016, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 27.11.2016, ss. 4426-4429.

Reicher, Stephen D./Haslam, Alexander/Smith, Joanne R., "Working Toward the Experimenter: Reconceptualizing Obedience Within the Milgram Paradigm as Identification-Based Followership", Perspectives on Psychological Science, Cilt 7, Sayı 4, 2012, ss.315-324.

Russell, Nestor John Charles, "Milgram's Obedience to Authority Experiment: Origins and Early Evolution", British Journal of Social Psychology, Sayı 50, 2011, ss.140-162.

Sanford, Nevitt, "Çağdaş Açılımla Yetkeci Kişilik", Otoriteriyen Kişilik, çev. Mehmet R. Gürkaynak, Veysel Batmaz, İstanbul, 2006, ss.61-82.

Sennett, Richard, Otorite, Çev. Kamil Durand, 4. Basım, İstanbul, 2014.

Şerif, Muzaffer/Şerif, Carolyn W., "Sosyal Normların Oluşumu ve Otoriteriyen Etki Deneyi", çev. Mustafa Atakay, Aysun Yavuz, Otoriteriyen Kişilik, İstanbul, 2006, ss.127-187.

Tuğcu, Şule Tankut, "Tüketim Kültüründe Satın Alma Davranışının Oluşması", Selçuk İletişim, Cilt 3, Sayı 1, 2003, ss.143-149.

Weber, Max, Bürokrasi ve Otorite, çev. H. Bahadır Akın, İstanbul, 2005.

Williams, Kipling D./Harkins, Stephen G./Karau, Steve J., "Social Performance" The Sage Handbook of Social Psychology, Ed. A. Hogg, Joel Cooper, London, 2007, ss.291-311.

Yıldız, Murat, "Sosyal Etki Süreçlerinin 'Tehlikeli Oyun: Dalga' Filmi Bağlamında Değerlendirilmesi", ZfWT, Cilt 8, Sayı 1, 2016, ss.41-65.

Zimbardo, Philip G., "A Situationist Perspective on the Psychology of Evil: Understanding How Good People Are Transformed into Perpetrators", The Social Psychology of Good and Evil, Ed. Arthur G. Miller, New York, London, 2004, ss.21-50.

<http://www.merriam-webster.com/dictionary/authority>, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 01.02.2017.

<http://www.thefreedictionary.com/authority>, (çevrimiçi), Erişim tarihi: 01.02.2017.

https://www.youtube.com/watch?v=5XZ_5B5mJS0